

Utvärdering

Bra mat i skolan

av Åsa Brugård Konde och Anna Carlbom Härd

Innehåll

Sammanfattning	2
Bakgrund och syfte	4
Projektets genomförande.....	5
Resultatet.....	6
Webbenkät bland kostchefer	6
Efterföljnad av råden.....	6
Åtgärder för att förbättra måltiderna.....	7
Upphandling	7
Djupintervjuer med ansvariga för upphandlingsprocessen.....	7
Telefonundersökning bland skolledare	7
Efterföljnad av råden.....	8
Uppföljning, kvalitetssäkring och policy	8
Diskussion.....	10
Livsmedelsverkets slutsatser.....	13
Bilaga	14

Sammanfattning

Hösten 2005 fick Livsmedelsverket i uppdrag av regeringen att utarbeta råd för måltider i förskola, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. I februari 2007 publicerades Bra mat i skolan, som ett stöd till skolorna i arbetet för bra matvanor. Råden omfattar såväl förslag till livsmedelsval som vägledning angående schemaläggning och vikten av en bra matsalsmiljö. De vänder sig till olika aktörer som på något sätt har ansvar för maten i skolan. I regleringsbrevet för 2009 fick Livsmedelsverket i uppdrag att utvärdera kännedom och tillämpning av råden. Uppdraget gavs efter upphandling till utvärderingsföretaget Synovate som genomförde utvärderingen i form av djupintervjuer, webbenkäter och en telefonundersökning i september och oktober 2009.

Fokus för utvärderingen har legat på kostchefer och skolledare. Kostcheferna är de, som i de flesta kommuner, ansvarar för planering och inköp av livsmedel till skolmåltider och andra kommunala måltider. Skolorna har dock själva ansvar för matsalar, schemaläggning, möjlighet för lärare att äta pedagogiska luncher, tillsättande av matråd och många andra aktiviteter som har betydelse för skolmåltiderna och elevernas hälsa. De som vanligen fattar beslut om dessa aktiviteter är skolledarna. Därför valdes skolledarna ut som den andra målgruppen.

Svaren på de webbenkäter som skickats ut till kostansvariga i samtliga kommuner visar att dessa har mycket god kännedom om råden och tycker att de är bra och användbara (182 webbenkäter besvarades, vilket ger en svarsfrekvens på 63 procent). Råden anses ha ökat skollunchernas, mellanmålens och i många fall även frukostarnas kvalitet. De anses också ha ökat förståelsen för skolmatens betydelse bland skolmåltidspersonalen. Däremot har råden inte haft lika stort inflytande på pedagogisk personal, föräldrar och beslutsfattare. Kostcheferna önskar större stöd från Livsmedelsverket i diskussioner om skolmaten med politiker, föräldrar, elever och skolledare.

Råden följs i olika grad ute i skolorna. Glädjande är att de allra flesta skolor inte säljer läsk och godis i kafeterior och kiosker, att fyra av fem skolor har matråd och att många skolor har salladsbord i enlighet med råden. Däremot är det relativt få skolor som erbjuder flera alternativa rätter. Ungefär hälften av skolorna uppger att de följer rådet om att endast servera lättmjölk och vatten som måltidsdryck och ungefär lika många erbjuder nyckelhålsmärkt margarin som matfett på bröd.

Det kostcheferna anger som huvudsakliga skäl till att råden inte följs är framför allt att råden är just råd och inget som skolorna är tvungna att följa samt att det inte finns gehör för att följa råden bland beslutsfattare och skolledare. I vissa kommuner finns också ett tryck från föräldrar att inte följa råden om att servera lättmjölk och nyckelhålsmärkt margarin.

Andra orsaker som lyfts fram är att det blir för dyrt eller att köken inte har produktionskapacitet. Detta gäller till exempel rådet om att servera flera alternativa rätter.

Upphandlingarna styrs mer av politiska beslut och ekonomiska faktorer än av råden.

Skolledarna har mycket låg kännedom om råden och om varför de följs eller inte följs. Med tanke på den viktiga roll skolledarna spelar för att eleverna ska få tillgång till bra skolmåltider är detta mycket anmärkningsvärt. Skolledarna behöver uppmärksammas på betydelsen av bra skolmat i bra miljö och vid rätt tidpunkt för att eleverna ska få bra resultat i skolan.

Livsmedelsverkets slutsats från utvärderingen är att råden är väl utformade, men att större insatser behövs, i synnerhet från beslutsfattare och skolledning, för att de ska tillämpas i skolorna. Livsmedelsverket anser därför att det finns behov av riktade insatser till dessa målgrupper.

Bakgrund och syfte

Livsmedelsverket har på uppdrag av regeringen tagit fram råden: Bra mat i förskolan och Bra mat i skolan. Råden baseras på de svenska näringsrekommendationerna och innehåller förslag till hur man på olika sätt kan arbeta för bra matvanor i skolan.

Råden handlar både om själva maten och om andra faktorer som påverkar elevernas näringsintag, som till exempel schemaläggning och matsalsmiljö. Till skillnad från de riktlinjer som fanns tidigare innehåller råden särskilda texter för olika målgrupper, såsom beslutsfattare i kommunerna, rektorer, kostchefer, kökspersonal, lärare, skolhälsovård, fritidshem, matråd och föräldrar.

Råden kom i februari 2007. Samma år gavs kurser på olika orter i landet för skolledare, kostchefer, skolmåltidspersonal, dietister med flera om innehållet i råden. I regleringsbrevet för 2009 fick Livsmedelsverket i uppdrag att ta reda på hur väl råden om Bra mat i skolan har nått ut till målgrupperna och hur de tillämpas. Enligt uppdraget skulle undersökningen främst omfatta kommunala skolor, men även privata i de fall uppgifter finns tillgängliga.

Syftet med utvärderingen var att ta reda på i vilken utsträckning råden Bra mat i skolan är kända av målgrupperna och hur de tillämpas.

Projektets genomförande

Projektet inleddes med att Livsmedelsverket bildade en intern referensgrupp med medarbetare som hade varit med och tagit fram råden och en extern referensgrupp med representanter för andra myndigheter och organisationer som arbetar inom skolan och/eller med skolmatsfrågor. De som bjöds in till referensgruppen var Skolverket, Skolinspektionen, Sveriges Kommuner och Landsting, Sveriges skolledarförbund, Kost och näring, Dietisternas Riksförbund, Skolmatens Vänner och NCFE (Nationellt centrum för främjande av god hälsa hos barn och ungdom). Referensgrupperna fungerade som stöd i arbetet med att ta fram en uppdragsbeskrivning för utvärderingen och bidrog med värdefulla synpunkter i samband med att Synovate presenterade resultatet från utvärderingen.

Med utgångspunkt i uppdragsbeskrivningen gjordes en upphandling av konsult.

Synovate genomförde utvärderingen i september och oktober 2009. Utvärderingen genomfördes i fyra steg. Först gjordes djupintervjuer per telefon med fem kostchefer. Därefter gjordes en webbenkät som skickades ut till kostchefer och andra kostansvariga i samtliga kommuner. Parallellt med denna telefonintervjuades 362 slumpmässigt utvalda skolledare. Av dessa var 83 procent grundskolerektorer, medan 17 procent var rektorer för gymnasier. Endast två procent av dem som intervjuades representerade friskolor. Slutligen genomfördes 18 djupintervjuer med personer som är ansvariga för upphandlingsprocessen av livsmedel till skolmaten. Intervjuguider och frågeformlär togs fram i samråd med Livsmedelsverket.

Den 2 november presenterade Synovate resultatet från utvärderingen för Livsmedelsverket och den externa referensgruppen.

Därutöver har synpunkter på råden summerats i samband med den seminarierie för kostchefer som ägt rum under hösten 2009 på olika orter i landet. Likaså har uppgifter från Livsmedelsverkets upplysning om vilka frågor verket får från skolor, kommuner och föräldrar samt debatten i massmedia fungerat som inspel i analysen av resultatet från utvärderingen.

Resultatet

Webbenkät bland kostchefer

Webbenkäten besvarades av 63 procent av de kostansvariga.

Utvärderingen visar att kännedomen om ”Bra mat i skolan” är hög bland kostcheferna, nästan tre av fyra känner till råden mycket bra och 97 procent ger innehållet betyget ganska eller mycket bra. Även när det gäller nyttan i det dagliga arbetet och stöd i utformningen av matsedlar ger nio av tio kostchefer råden höga betyg. Något färre anser att råden är ett stöd för näringsberäkning av måltiderna och i upphandlingsprocessen.

På frågan om råden anses ha förbättrat kvaliteten i måltiderna svarar tre av fyra att så är fallet med skollunchen respektive mellanmålen. Andelen är något lägre då frukostar bedöms.

Kostcheferna anser också att råden i hög grad har ökat förståelsen för skolmatens betydelse bland skolmåltidspersonalen. När det gäller övriga grupper, såsom pedagogisk personal, skolledare, politiker, föräldrar och elever, bedömer en betydligt lägre andel av kostcheferna att råden bidragit till att öka förståelsen för skolmatens betydelse.

Efterföljnad av råden

När det gäller efterföljningen av råden är det vissa råd som följs i större utsträckning än andra. Sex av tio kostchefer uppger att ingen av kommunens skolor följer rådet om att servera minst två alternativa rätter och ett vegetariskt alternativ och en av tre anger att ingen skola i kommunen följer rådet om att endast servera lättmjölk och vatten. Däremot svarar två av tre kostchefer att samtliga skolor följer råden om salladsbord med minst fem olika grönsaker.

Det vanligaste skälet som angetts till att skolorna inte följer råden var att det är för dyrt eller att man fått kritik från föräldrar för råden. De råd som inte följs av ekonomiska skäl är de om flera alternativa rätter och om nyckelhålsmärkta charkuterier och de man fått kritik för är råden om lättmjölk och nyckelhålsmärkt margarin. Kostcheferna anger också att ”andra fattar beslut” om vad som serveras, vilket indikerar att de själva skulle vilja följa råden, men att de inte har möjlighet att styra detta. Det var också många som svarade att det var andra orsaker än de svarsalternativ som fanns att välja på. Från de förberedande djupintervjuerna kan man se att dessa skäl t ex kan vara att köken inte har produktionskapacitet för att kunna laga flera alternativa rätter eller att det inte finns plats i serveringsdelen av matsalen.

Åtgärder för att förbättra måltiderna

Det kostcheferna anger som viktigast för att förbättra skolmåltiderna är ett större engagemang för skolmaten bland de förtroendevalda. Miljön i matsalarna är en annan viktig förutsättning. Bland de spontana svaren var mer resurser till skolmaten det vanligaste svaret.

Upphandling

I webbundersökningen bland kostchefer ingick även några frågor om upphandling. Dessa visade att över hälften av kommunerna har central upphandling. Dessutom hade en av fem kommuner gemensam upphandling med en eller flera andra kommuner. Endast tre procent av skolorna upphandlar skolmaten lokalt.

Djupintervjuer med ansvariga för upphandlingsprocessen

De som ansvarar för upphandling av livsmedel säger sig ha nytta av råden och använder dem för att ta fram kravspecifikationer. De önskar dock att lagstiftningen ställer krav på skolor att följa råden

Det de uppskattar med råden är att de utgår från en vetenskaplig grund. Man refererar därför ofta till dem i diskussioner med föräldrar, skolledare och politiker om skolmaten. Liksom de kostchefer som svarade på webbenkäten efterfrågar även de som djupintervjuats mer stöd från Livsmedelsverket med att kommunicera innehållet och bakgrunden till råden till allmänheten och till annan skolpersonal. Mer information om tillsatser önskas också, eftersom det är mycket diskussioner om det.

Det som vanligen är avgörande i upphandlingen är priset. Bland skallkraven som måste uppfyllas kan det finnas krav med avseende på näringsinnehållet. Det var dock inte vanligt att man i det här sammanhanget hänvisar till råden.

Smak nämns som ett utvärderingskriterium, men det är få som i praktiken har rutiner för att testa detta och i slutändan är det ändå alltid priset som väger tyngst.

Telefonundersökning bland skolledare

Telefonintervjuerna med skolledare visade att ganska få skolledare känner till råden. Endast 15 procent uppger att de känner till råden mycket eller ganska bra. Ändå får råden ett högt betyg av ungefär hälften av de skolledare som känner till eller åtminstone har hört talas om dem. (De 40 procent som svarat att de inte vet har dock inte räknats med.)

Många av skolledarna vet inte heller om råden används i skolan. Överhuvudtaget besvarades många frågor med vaga svar eller ”vet ej”, vilket är en naturlig följd av att kännedomen om råden är så låg.

Efterföljnad av råden

När det gäller efterföljningen av råden svarade nio av tio av de skolledare som känner till råden att de följer rådet om att läsk, söta drycker och godis inte ska säljas på skolan. Andelen skolledare som svarade att dessa livsmedel inte säljs på skolan är lägre i gymnasier än i grundskolan. I grundskolan var siffran 98 procent, medan motsvarande siffra för gymnasier bara var 57 procent.

Relativt många skolor följer även råden om att det ska finnas ett matråd och att det ska finnas ett salladsbord med minst fem olika grönsaker. Rådet om att lunchen ska serveras tidigast klockan 11 följs av ungefär hälften av skolorna.

När det gäller råden om att endast servera lättmjölk och vatten som dryck, minst två alternativa rätter och ett vegetariskt alternativ och om att personal i köket deltar i studiedagar, personalmöten, föräldramöten eller dylikt anger drygt en tredjedel att skolan aldrig följer råden.

På frågan om varför olika råd inte följs var det vanligaste svaret vet ej eller annat skäl. Enligt intervjuerna berodde detta på att det saknades bra svarsalternativ, utan på att intervjupersonerna inte visste.

Annat skäl eller vet ej var till exempel de vanligaste svaren på frågan om varför skolan inte serverar endast nyckelhålmärkt margarin och lättmjölk, varför man inte följer råden om salladsbord och varför man inte erbjuder flera alternativa rätter. För det senare anger en del även att det skulle bli för dyrt.

Även frågan om varför personal i köket inte deltar i studiedagar, personalmöten, föräldramöten och liknande besvarades av de flesta med ”annat skäl”, men det var också relativt många som svarade att det är andra som fattar beslut om detta.

Bland de få som inte följer rådet om läsk, söta drycker och godis är svaren ”annat skäl”, kritik mot rådet eller att andra än de själva fattat beslut i frågan.

Uppföljning, kvalitetssäkring och policy

Nästan nio av tio skolledare anger att man gör undersökningar i vilka man mäter vad eleverna anser om skolmaten. Sex av tio anger också att det finns rutiner för att följa upp kvaliteten på skollunchen, medan knappt hälften uppger motsvarande för mellanmålen. Vilken omfattning denna kvalitetsuppföljning har är dock oklart. Det är också bara knappt hälften som uppger att skolmaten ingår i kvalitetsredovisningen till kommunen. Andelen skolledare som uppger detta är avsevärt lägre på grundskolor än på gymnasier. Av grundskolerektorerna svarade endast 39

procent att skolmaten ingår i kvalitetsredovisningen till kommunen, medan motsvarande siffra för gymnasierectorer var 66 procent.

Sex av tio skolledare uppger att kommunen har en övergripande måltidspolicy eller folkhälsopolicy där skolmaten ingår. Endast en tiondel svarade att de inte hade någon sådan policy. Resten svarade att de inte visste. Därför gick det tyvärr inte att se om de kommuner som har en policy där maten ingår också i högre grad följer råden.

Diskussion

Utvärderingen visar att råden har nått ut bra bland kostcheferna, vilket är mycket glädjande. Kostcheferna tycker att råden är bra och har stor användning av dem, men de och andra som arbetar med planering behöver mer stöd från olika aktörer. Från Livsmedelsverket behöver de hjälp med argument och förklaringar till den vetenskapliga grunden för råden. Diskussionen om mjölk och margarin har varit väldigt intensiv i vissa kommuner. Detta har lett till att många kostchefer och andra ansvariga har känt sig trängda och har tyckt att det varit svårt att argumentera för råden trots att de har stort förtroende för dem.

Anledningen till att Livsmedelsverket rekommenderar lättmjölk och nyckelhålsmärkt margarin är att det är ett enkelt sätt att få en bra fettkvalitet i maten. Det går att få en bra helhet även med fetare mjölk och/eller smör, men då finns det nästan inget utrymme för grädde och ost i maten och det blir i stort sett omöjligt att ha rätter som korv och köttbullar på matsedeln.

Kostcheferna skulle också ha stor hjälp av en modell för kravspecifikation i samband med upphandling samt av hjälpmedel för att kontrollera kvaliteten i måltidsverksamheten. Sveriges Kommuner och Landsting har tagit fram branschriktlinjer för säker mat. Liknande riktlinjer avseende den näringsmässiga kvaliteten på maten skulle vara mycket värdefulla. Likaså skulle ett verktyg för att fastställa svinn i både kronor och klimatpåverkan (koldioxidekvivalenter) vara en bra hjälp.

Livsmedelsverket har i samarbete med Sveriges Kommuner och Landsting en grupp med representanter från några kommuner som möts regelbundet och diskuterar livsmedelskontroll. Kommunrepresentanterna utses av Sveriges Kommuner och Landsting och mötena arrangeras av Livsmedelsverket. Ett sätt att utöka stödet till kostcheferna skulle kunna vara att bilda en liknande grupp för frågor om näringsriktiga måltider inom skolor och annan offentlig måltidsverksamhet.

De politiker som fattar beslut om skolmåltiderna behöver djupare kunskaper och ett större engagemang, för att fatta bra beslut. Dagens debatt handlar om vilken typ av mjölk och matfett man ska servera, men den viktiga frågan är om betydelsen av god och näringsriktig mat som serveras i en bra miljö vid rätt tidpunkt. Det viktiga är att det finns god och hälsosam mat, helst med flera alternativa rätter, så att eleverna har möjlighet att äta sig mätta. Att eleverna äter hälsosamt har betydelse för att de ska kunna prestera bra och för deras hälsa både på kort och lång sikt.

Med välorganiserad upphandling och god planering och är möjligheterna stora att laga bra och god mat enligt råden, med bra ekonomiskt resultat.

En undersökning som Skolmatens Vänner gjorde 2007/2008 visade att var sjätte kommun saknar kostchef och den utvärdering som nu gjorts visade att endast två av tre kostchefer har kostekonomutbildning. För att säkerställa att alla elever får näringsriktiga skolmåltider är det viktigt att varje kommun har en kostchef med adekvat utbildning.

Resultaten från utvärderingen presenterades för många av landets kostchefer på de seminarier som Livsmedelsverket har hållit i Lund, Göteborg, Uppsala och Umeå under november och december 2009. Det framkom då att många inte har de ekonomiska resurser som krävs för att följa råden om fisk, kött och charkprodukter med bra fettkvalitet. De poängterade också att en av fördelarna med att laga maten på plats är att det kan bidra till att minska svinnet. Kostcheferna tyckte att miljösmarta matval är ett bra sätt att lyfta matfrågorna så att även pedagogerna blir intresserade. Kostcheferna höll också med om att dialogen med skollädaarna är av avgörande betydelse för att få till en bra helhet kring måltidsverksamheten. Men det är viktigt att komma ihåg att maten bara är en liten del av rektorernas arbete. Det gäller därför att ha ett kort, effektivt budskap som upprepas ofta. Ett förslag som kom upp var att Livsmedelsverket skulle informera industrin om våra råd och vilka krav och behov det innebär på produkter för storhushåll. Utbudet av nyckelhålmärkta charkuterivaror för storhushåll är till exempel mycket begränsat.

Kostcheferna efterlyser också mer information och råd beträffande tillsatser i maten och användning av halvfabrikat. Detta är också något som Livsmedelsverket får många frågor om, inte minst från föräldrar. Livsmedelsverket välkomnar debatten om tillsatser som fått industrin att minska på användningen av dessa. I vissa fall är dock tillsatserna helt nödvändiga för livsmedlets säkerhet och i andra är det ur näringsmässig synpunkt bättre att välja livsmedel med tillsatser än livsmedel utan tillsatser. Lättillgängliga texter som tydligt beskriver vad de olika tillsatserna har för funktion och hur godkännandeprocessen för tillsatser går till behövs för att få till stånd en balanserad diskussion om tillsatser.

Det förekommer ibland ett resonemang om att mat lagad efter råden blir mat som inte äts upp och att det är bättre att barnen äter över huvud taget än att maten är lagad enligt råden. Men enligt de kostchefer som deltog i seminarierna är det tvärtom fullt möjligt att planera matsedlar efter Livsmedelsverkets råd och samtidigt få en god och tilltalande mat som eleverna uppskattar.

Frågan om alternativa rätter diskuterades också med kostcheferna. Vissa hade erfarenheter av att detta ledde till större svinn. I övrigt var flertalet positiva till att erbjuda flera alternativa rätter. Inledningsvis kan flerrättssystem leda till ökade kostnader. När man har lärt sig hur mycket som går åt av de olika rätterna kan det i stället bli tvärtom. Vegetariska rätter är exempelvis vanligen billigare än kött-rätter. Om fler elever äter av det vegetariska alternativet kan kostnaden därför sänkas. Dessutom ökar elevernas intag av grönsaker, vilket också är positivt.

En styrka med råden är att de vänder sig till många olika aktörer. Det skulle dock behövas kortfattade texter med det viktigaste ur råden anpassade för respektive målgrupp som trycksak eller som webbtex t att ladda ner. Grupper som skulle kunna vara aktuella är kommunpolitiker, lärare i idrott och hälsa, och hem- och konsumentkunskap, lärare som äter pedagogisk lunch, skolhälsovårdspersonal, skolmåltidspersonal, föräldrar och elever. En webbaserad mötesplats med information och diskussionsforum skulle också kunna vara användbart för kostchefer och andra kostansvariga

Utvärderingen visar att de flesta skolor har matråd. Dessa skulle sannolikt kunna spela en mycket viktigare roll i arbetet för bättre skolmat. Matråden skulle exempelvis kunna fungera som smakpaneler som stöd till upphandlarna och som ambassadörer för bra skolmat i bra miljö och på rätt tid. Hur man minskar på svinnet kan vara en annan viktig fråga för matråden.

En stor utmaning är att nå kommunpolitiker och skolledare. Här skulle det behövas riktade insatser med flera olika aktiviteter. Det Livsmedelsverket skulle behöva nå ut med är ett budskap om att förbättrade skolmåltider både är ett sätt att förbättra elevernas hälsa och öka förutsättningarna för bra prestationer. Det kan också vara idé att påpeka möjligheten att använda skolmaten som ett konkurrensmedel för att få fler elever.

Skolmaten är viktig för folkhälsan och har en utjämnande roll i vårt samhälle där det är stora skillnader i hälsa och matvanor mellan olika samhällsgrupper. Därför är det av största betydelse att alla aktörer samverkar för att få så bra skolmåltider som möjligt.

Krav på näringsriktiga skolluncher, såsom det presenteras i förslaget till ny skollag kan, om de kopplas till en tydlig definition av vad näringsriktighet står för, komma att få avgörande betydelse för elevernas hälsa och skolmatens kvalitet.

Livsmedelsverkets slutsatser

Livsmedelsverkets slutsatser från utvärderingen är att råden har nått ut bra bland kostcheferna, däremot har inte skolledarna tillräcklig kännedom om råden. De upphandlingsansvariga (som till stor del är kostchefer) säger sig ha nytta av råden och använder sig i första hand av dem för kravspecifikation.

Råden tillämpas i varierande utsträckning och skälen som anges för detta varierar mellan de olika grupperna. Ekonomiska skäl och att någon annan fattar beslut är vanliga skäl för att inte följa råden. Kritik från föräldrar och politiska beslut har ibland hindrat kostcheferna från att agera enligt råden, särskilt när det gäller råden om mjölk och matfett.

En framgångsfaktor för de skolor som följer råden verkar vara ett bra samarbete mellan kostchef och skolledare.

Uppenbarligen behövs riktad information till skolledare, som har en nyckelroll för att skolmåltiderna ska bli bra. Det behövs ett betydligt större engagemang för skolmaten hos skolledarna och ett ökat samarbete mellan kostcheferna och skolledarna. Förtroendevalda i kommunerna är en annan grupp som behöver särskild information.

Utvärderingen visar också tydligt att framför allt kostcheferna frågar efter Livsmedelsverkets stöd. De vill ha stöd och argument i de diskussioner som pågår i många kommuner, framför allt om mjölk och matfett.

Bilaga

I bilagan återfinns Synovates rapport från utvärderingen.

© Synovate 2009

Utvärdering av “Bra mat i skolan”

- Cecilia Svärd/Anders Stenström
- Synovate
- 2009-11-02

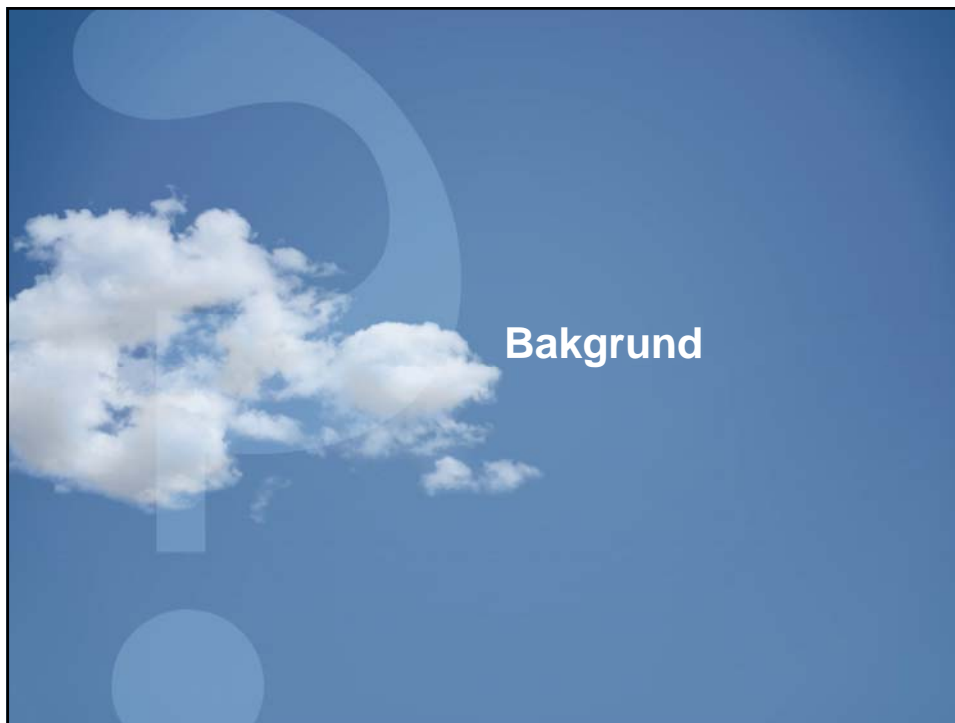

© Synovate 2009

Innehåll

• Bakgrund	2
• Om undersökningen	4
• Sammanfattning	7
• Inledande djupintervjuer med kostchefer	9
• Webbundersökning bland kostchefer	12
• Betygsättning av råden och Livsmedelsverkets arbete	13
• Följer skolorna Livsmedelsverkets råd?	23
• Varför följs inte råden	26
• Hur kan skolmåltiderna förbättras?	37
• Hur använder kostcheferna råden?	40
• Andra synpunkter på “Bra mat i skolan”	43
• Hur upphandlas skolmaten?	46
• Utbildningsbakgrund och tid i yrket	50
• Djupintervjuer med ansvariga för upphandlingsprocessen	54
• Telefonundersökning bland skolledare	64
• Kännedom om och betygsättning av råden	65
• Följer skolorna råden?	69
• Varför följer skolorna inte råden?	73
• Hur kan skolmaten förbättras?	84
• Uppföljning av skolmaten	87
• Bakgrundsfrågor	91

1

Bakgrund

- Livsmedelsverket har fått i uppdrag av regeringen att ta reda på hur väl verkets råd om skolmaten "Bra mat i skolan" har nått ut till målgrupperna och hur de tillämpas. Att utvärdera råden ur ett målgruppsperspektiv är således det primära syftet med detta projekt. De tre målgrupper som valdes ut för undersökningen är kostchefer, ansvariga för upphandlingsprocessen och skolledare.
- Resultaten i studien kan också ge vägledning till Livsmedelsverket om hur verket ska gå vidare i sitt arbete kring råden.

Undersökningsmetod

- Utvärderingen genomfördes i fyra steg:
 - Inledande djupintervjuer per telefon med 5 kostchefer
 - Webbenkät bland samtliga kostchefer (182 intervjuer)
 - Telefonintervjuer bland skolledare (slumpmässigt urval, 362 intervjuer)
 - Djupintervjuer med 18 personer som är ansvariga för upphandlingsprocessen av livsmedel till skolmaten. Ansvaret ser olika ut i olika kommuner, av de intervjuade var 4 juridiskt/administrativt ansvariga för upphandlingsprocessen och 14 kostchefer.

Svarsfrekvens

- Svarsfrekvensen i webbenkäten bland kostchefer var 63 procent.
- Svarsfrekvensen i telefonundersökningen bland skolledare var 66 procent.

Sammanfattning

De tre viktigaste slutsatserna

1. Kostcheferna har en positiv bild av råden, men önskar större stöd från Livsmedelsverket i diskussioner om skolmaten med föräldrar, politiker, elever och övrig skolpersonal. Frågor om kost och skolmat är het i debatten och i media, vilket sannolikt påverkar svaren. Kostcheferna är rådets starkaste förespråkare, men de upplever idag att deras röst är ensam mot kritikerna av råden.
2. Råden följs måttligt ute i skolorna, vilket bekräftas av såväl kostchefer som skolledare. Skolledarna har mycket låg kännedom om råden och varför de följs (eller inte följs).
3. Upphandlingarna styrs mer av politiska beslut och ekonomiska faktorer än av råden.

Inledande djupintervjuer med kostchefer

Sammanfattning

- Syftet med de inledande djupintervjuerna med kostchefer var att få information, som kunde ligga till grund för enkätens utformande. Med hjälp av resultatet från förstudien anpassades frågorna i enkäten, så att de bättre fångade det som är viktigt för kostcheferna.
- Det främsta resultatet av förstudien var att det finns såväl anhängare som motståndare till råden.
- **Anhängarna kännetecknas av att de...**
 - anser att råden är ett stöd i arbetet
 - anser att råden främjar eleverna hälsa
 - följer råden
 - tycker att råden är tydliga
- **Motståndarna kännetecknas av att de...**
 - anser att råden saknar vetenskapligt stöd (främst rörande fettets betydelse)
 - anser att råden inte befrämjar eleverna hälsa
 - inte följer råden
 - förhåller sig till råden i sin kommunikation med skolpersonal, politiker och föräldrar genom att förklara varför de inte följer råden
- Det framgick även att såväl anhängarna som motståndarna förde fram gemensam kritik (se nästa sida).

"Råden är inte förankrade i verkligheten"

Den främsta kritiken, som båda "sidor" lyfter fram, är att råden inte är förankrade i verkligheten:

- De kostchefer som vi intervjuade anser att om all mat serveras i enlighet med råden äter inte eleverna upp maten. Det är därför bättre att eleverna äter maten än att den är "rätt" tillagad, dvs. i enlighet med råden. Det ökade svinnet medför att det heller inte är ekonomiskt försvarbart att följa vissa råd.
- Det mest omdebatterade råden är de om lättprodukterna (mjölk, matfett). Här stöter kostcheferna på kritik från politiker, föräldrar och skolläda. Det är därför inte alltid möjligt, även om viljan finns, att implementera samtliga råd.

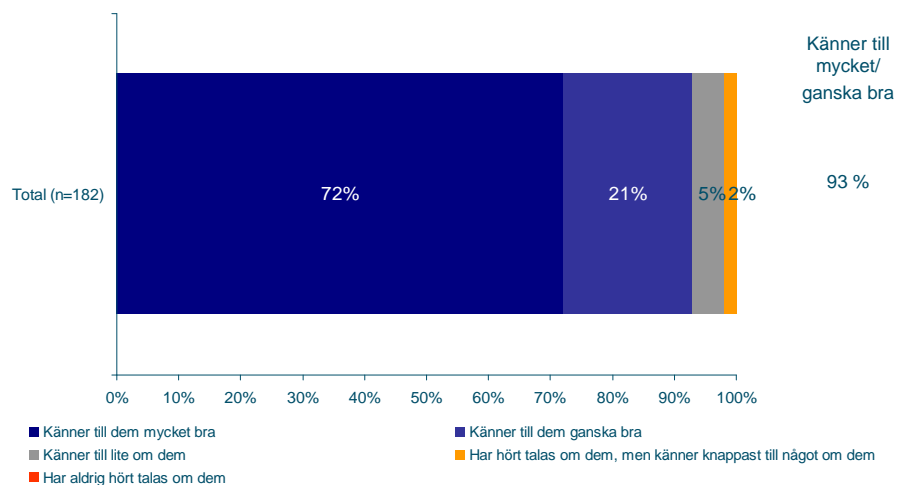

Råden får goda omdömen av kostcheferna

- Kännedomen om "Bra mat i skolan" är hög bland kostcheferna, nästan tre av fyra känner till råden mycket bra. Alla har åtminstone hört talas om dem.
- Nästan alla kostchefer ger "Bra mat i skolan" betyget "mycket bra" eller "ganska bra".
- Undersökningen visar att Livsmedelsverket får höga betyg på innehållet i råden, då 97 procent ger innehållet betyget ganska eller mycket bra. Nästan lika stor andel av kostcheferna anser även att råden är tydligt formulerade och att de är ett stöd i diskussioner om skolmaten. (Detta stärker alltså den bild som den kvalitativa studien gav; Kostcheferna upplever att de kan hänvisa till Livsmedelsverkets rekommendationer då skolmaten debatteras.)
- Även när det gäller nyttan i det dagliga arbetet och stöd i utformningen av matsedlar ger nio av tio kostchefer råden höga betyg.
- De områden där kostcheferna ger råden lägre betyg är näringsberäkningen av måltiderna och (framför allt) stödet i upphandlingsprocessen. När det gäller upphandlingen anger omkring två av tre att råden är ett stöd.
- På frågan om råden anses ha förbättrat kvaliteten i måltiderna svarar tre av fyra att så är fallet med skollunchen respektive mellanmålen. Andelen är lägre då frukostar bedöms.

Kännedomen om råden är hög

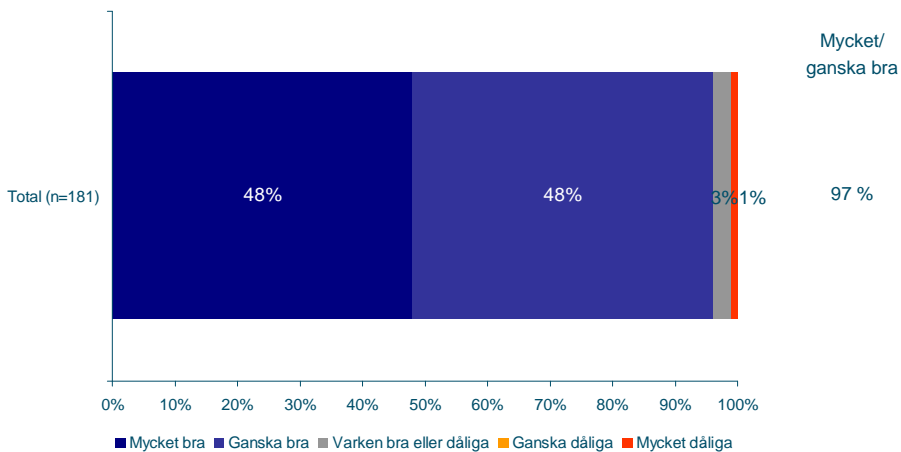
F5. Hur väl känner du till Livsmedelsverkets råd "Bra mat i skolan"?

Bas: Samtliga

Nästan alla kostchefer ger råden ett högt betyg

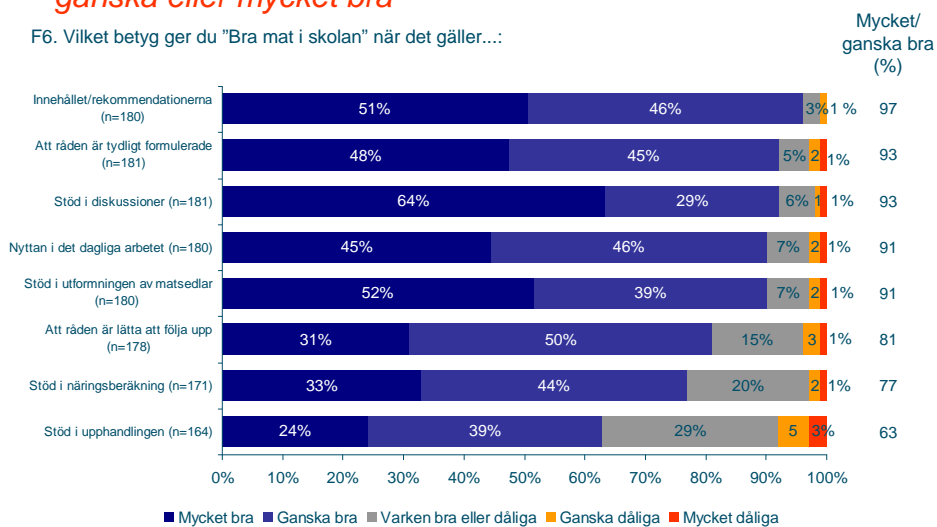
F5. Om du gör en sammantagen bedömning av Livsmedelsverkets råd "Bra mat i skolan", vilket betyg sätter du då?

Bas: Besvarat 1-5

97 procent anser att innehållet i råden är ganska eller mycket bra

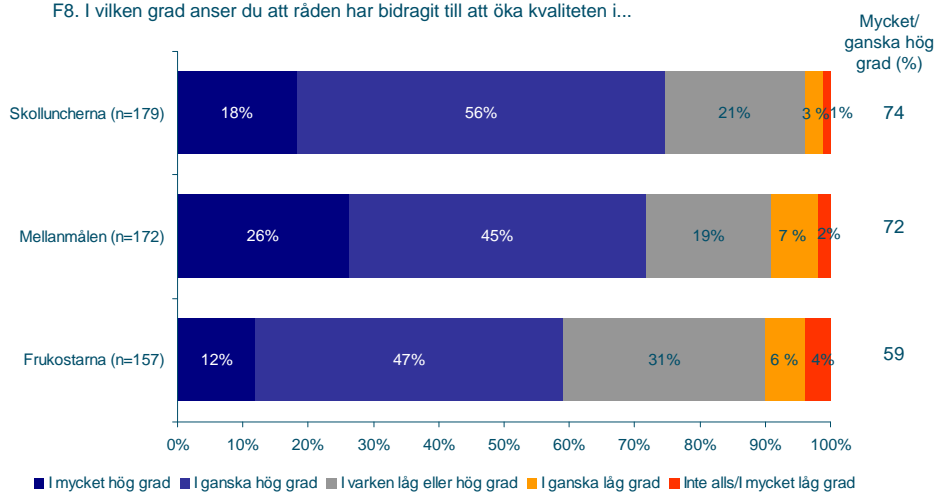
F6. Vilket betyg ger du "Bra mat i skolan" när det gäller...:

Bas: Besvarat 1-5

Råden anses ha ökat kvaliteten i skolluncherna och i mellanmålen i hög grad.

F8. I vilken grad anser du att råden har bidragit till att öka kvaliteten i...

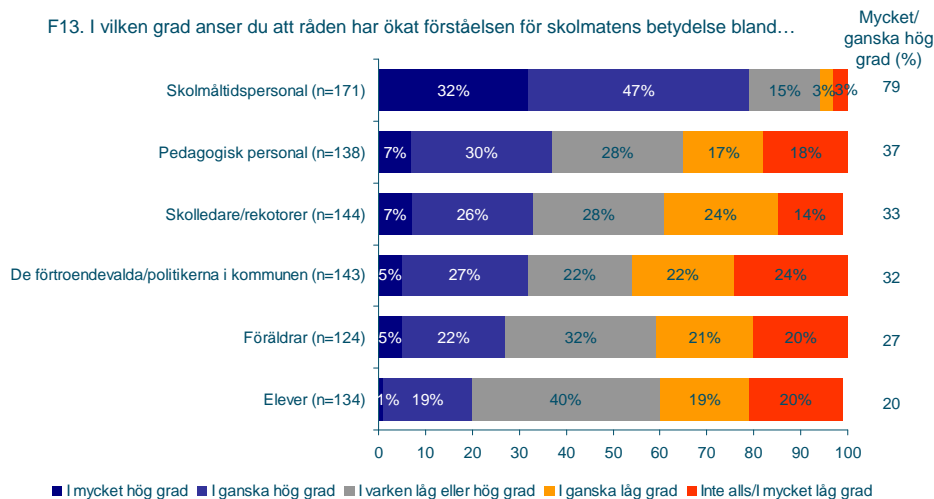

Bas: Besvarat 1-5

Råden har ökat förståelsen för skolmatens betydelse främst i gruppen skolmåltidspersonal

- Åtta av tio kostchefer anser att råden i hög grad har ökat förståelsen för skolmatens betydelse bland skolmåltidspersonal. Det hänger antagligen samman med att många kostchefer har utbildat denna yrkesgrupp med utgångspunkt i råden.
- När det gäller övriga grupper (pedagogisk personal, skolledare/rektorer, politiker/förtroendevalda, föräldrar och elever) bedömer en betydligt lägre andel av kostcheferna (lägre än 40 procent, ända ned till 20 procent) att råden bidragit till att i hög grad öka förståelsen för skolmatens betydelse.

Åtta av tio anser att råden har ökat förståelsen för skolmatens betydelse bland skolmåtidspersonalen.

Bas: Besvarat 1-5

© Synovate 2009

20

Kostcheferna som rådets "försvarare"

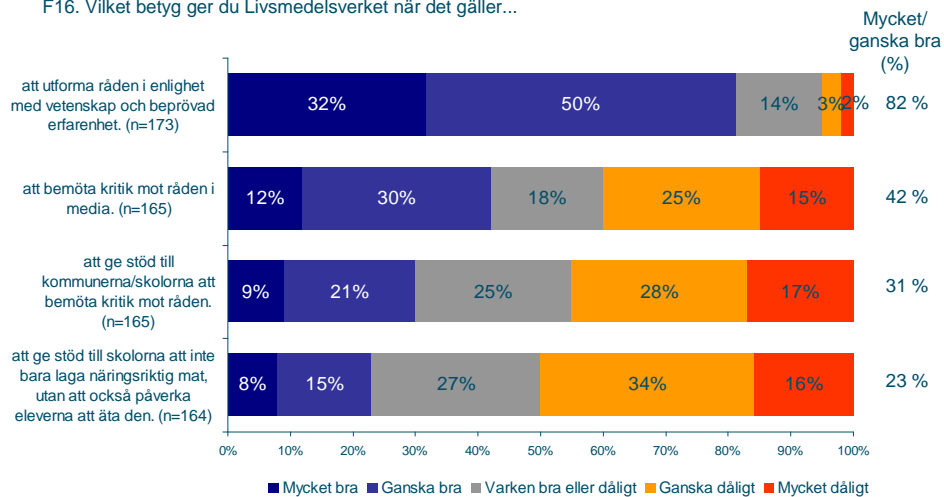
- Åtta av tio anser att råden är utformade i enlighet med vetenskap och beprövad erfarenhet. Av djupintervjuerna framgick det att Livsmedelsverket symboliserar just vetenskap och kunskap. Det är en av de grundläggande orsakerna till att kostcheferna stödjer sig på råden och hänvisar till dem. Det är därför viktigt att Livsmedelsverket behåller denna position som representant för vetenskap och kunskap bland kostcheferna (och även satsar på att sprida kunskap till kostcheferna om vilka studier som ligger till grund för råden).
- I detta sammanhang är det oroväckande att kostcheferna ger Livsmedelsverket låga omdömen då det gäller att bemöta kritiken mot råden i media. Man anser inte heller att Livsmedelsverket ger stöd till skolorna/kommunerna att bemöta kritiken. Kostcheferna är rådets starkaste förespråkare, men de som vi intervjuat i djupintervjuerna upplever att de får försvara och i viss mån representera Livsmedelsverket ute i verksamheten. I detta arbete känner de sig ensamma idag. På sikt är detta möjligen ett hot mot rådets användning.
- Även i djupintervjuer och öppna svar ger kostcheferna uttryck för att de inte får den uppbackning från Livsmedelsverket i debatten som de skulle önska. Flera ger uttryck för att Livsmedelsverket förhåller sig för passiva.

© Synovate 2009

21

Råden anses vara utformade i enlighet med vetenskap och beprövad erfarenhet, men när det gäller att ge stöd och bemöta kritik är resultatet lägre

F16. Vilket betyg ger du Livsmedelsverket när det gäller...

Bas: Besvarat 1-5

© Synovate 2009

22

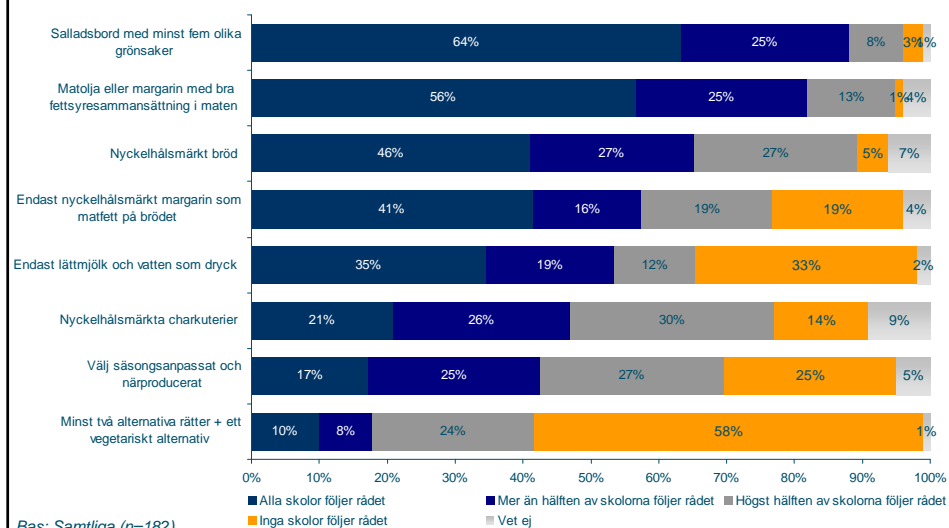
**Webbundersökning
bland kostchefer**
*Följer skolorna
Livsmedelsverkets råd?*

Det finns utrymme för att öka andelen skolor som följer råden

- Undersökningen visar att det finns variationer i hur väl råden följs. "Sämst" är skolorna på att följa rådet om *minst två alternativa rätter+ett vegetariskt alternativ* (nästan sex av tio uppger att inga av skolorna i kommunen följer rådet). Områden, som även bör uppmärksammas, är *endast lättmjölk och vatten som dryck*, vilket en av tre anger att ingen skola i kommunen följer och *välja säsongsanpassat och närproducerat*, som en av fyra kostchefer uppger att ingen skola i kommunen följer.
- "Bäst" är skolorna på att följa rådet om *salladsbord med minst fem olika grönsaker* (två av tre kostchefer uppger att samtliga skolor i kommunen följer rådet) och *matolja eller margarin med bra fettsyresammansättning i maten*, vilket fler än hälften anger att samtliga skolor i kommunen följer.

Efterlevnaden av råden varierar

F9. Hur stor andel av skolorna i kommunen följer nedanstående råd vad gäller lunchen?

Webbundersökning kostchefer

De vanligaste orsakerna till att råden inte följs är att det saknas ekonomiska medel

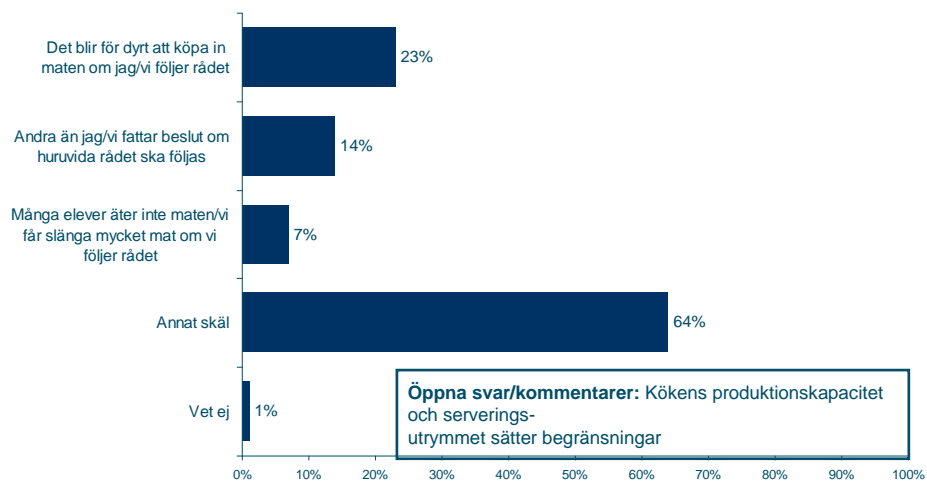
- De som angivit att inte alla skolorna följer rådet har fått frågan om skälen till detta. Vanligast av de uttryckligen angivna skälen till att råden inte följs är ekonomiska skäl eller att råden kritiserats. Kostcheferna anger också att "andra fattar beslut" om vad som serveras, vilket indikerar att de själva skulle vilja följa råden, men att de inte har myndigheten att frågan ligger utanför deras kontroll. Resultaten redovisas nedan:
 - Minst två alternativa rätter + ett vegetariskt alternativ**
Den främsta orsaken till att detta råd inte följs är att det är för dyrt att köpa in maten.
 - Välj säsonganpassat och närproducerat**
Ekonomisk begränsning är den orsak som nämns flest gånger. Nästan lika vanligt är skälet att någon annan fattat beslutet.
 - Nyckelhålmärkta charkuterier**
Ekonomiska faktorer är den vanligaste orsaken till att rådet inte följs.
 - Endast lättmjölk och vatten som dryck**
I likhet med rådet gällande matolja eller margarin med bra fettsyresammansättning är den vanligaste orsaken till att rådet inte följs att det kritiserats. Här nämns även i relativt stor utsträckning att kostchefen inte tycker att rådet är bra ur näringssynpunkt.
 - Endast nyckelhålmärkt margarin som matfett på brödet**
Den vanligaste orsaken till att rådet inte följs är att kostchefen har fått stark kritik från något håll (från elever, politiker, föräldrar eller skolpersonal).
 - Nyckelhålmärkt bröd**
Det vanligaste svaret här är att kostchefen inte vet varför rådet inte följs, tätt följt av att rådet inte följs därför att någon annan än kostchefen fattat beslutet.
 - Matolja eller margarin med bra fettsyresammansättning i maten**
Orsaker som nämns är att rådet kritiserats och att andra personer fattat beslut i frågan.
 - Salladsbord med minst fem olika grönsaker**
Ekonomiska faktorer är viktigaste, men även att eleverna inte äter i enlighet med rådet.

© Synovate 2009 27

Andra orsaker till att råden inte följs

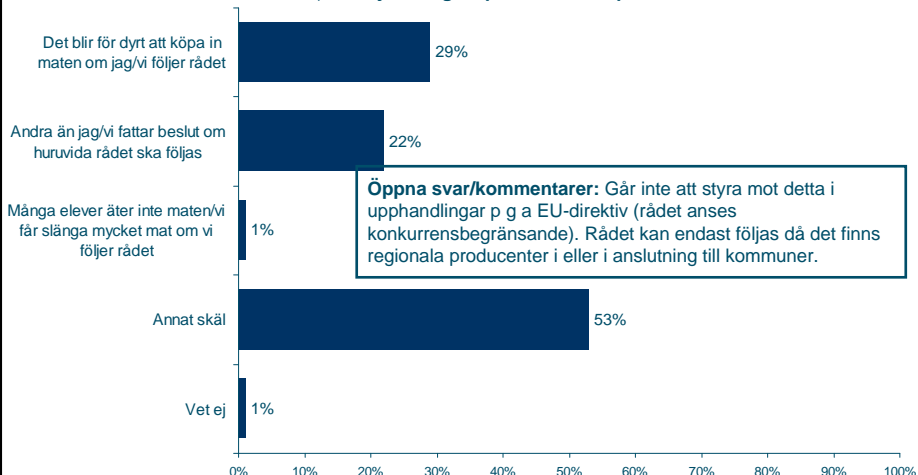
- För samtliga råd är andelen som uppger "andra skäl" hög. Frågorna har inga öppna svarsalternativ, men det finns öppna frågor i formuläret, där frågan kommenteras. Viss information om vad "andra skäl" kan vara kommer också från djupintervjuerna med kostchefer.
- Huvudsakligen handlar kommentarerna om att råden är just råd och inte något skolorna är tvungna att följa.
- Det är inte alltid råden följs i upphandlingarna. När det gäller närproducerad mat finns det EU-direktiv som hindrar kommunerna från att upphandla enligt råden (det anses som ett handelshinder). Några uppger också att de har "gamla" upphandlingar och hoppas att råden ska följas i nästa upphandling.
- Rådet att välja säsonganpassat och närproducerat, kan endast följas då det finns regionala producenter i eller i anslutning till kommuner. Om dessa inte finns eller inte kan leverera de kvantiteter som krävs för ett storkök, går det inte att följa detta råd. Detta kan gömmas bakom kategorin "annat skäl".
- När det gäller rådet om endast lättmjölk och vatten följer vissa kommuner rådet delvis, dvs. de serverar lättmjölk och vatten, men även mellanmjölk. Orsaken till detta är ofta den allmänna opinionen. Kostcheferna i dessa kommuner kan inte ange att de följer rådet, då det lyder att endast lättmjölk och vatten ska serveras.
- En aspekt är att kökens produktionskapacitet och serveringsmöjligheterna (t ex antalet bardiskar) sätter begränsningar för vilka råd som kan följas. Det gäller framför allt två alternativa rätter+ett vegetariskt alternativ.
- Men generellt finns inte det gehör för att följa råden som behövs bland beslutsfattare/politiker och skolpersonal, anser kostcheferna.

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Minst två alternativa rätter + ett vegetariskt alternativ** (n=162)

Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=162)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Välj säsonganpassat och närproducerat**

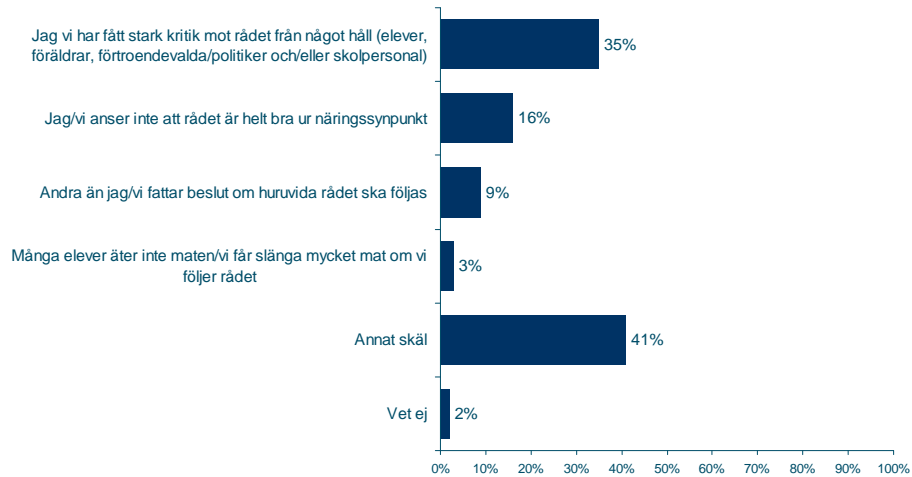
Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=141)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Nyckelhålsmärkta charkuterier**

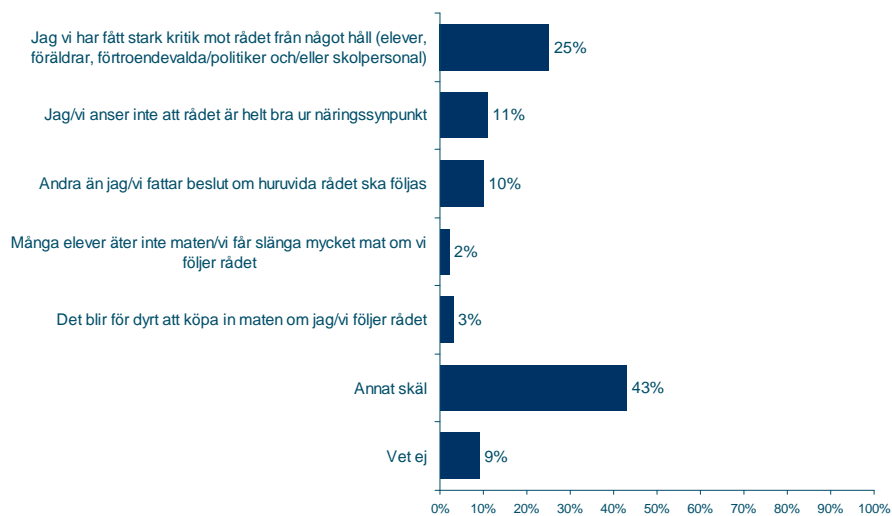
Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=128)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Endast lättmjölk och vatten som dryck**

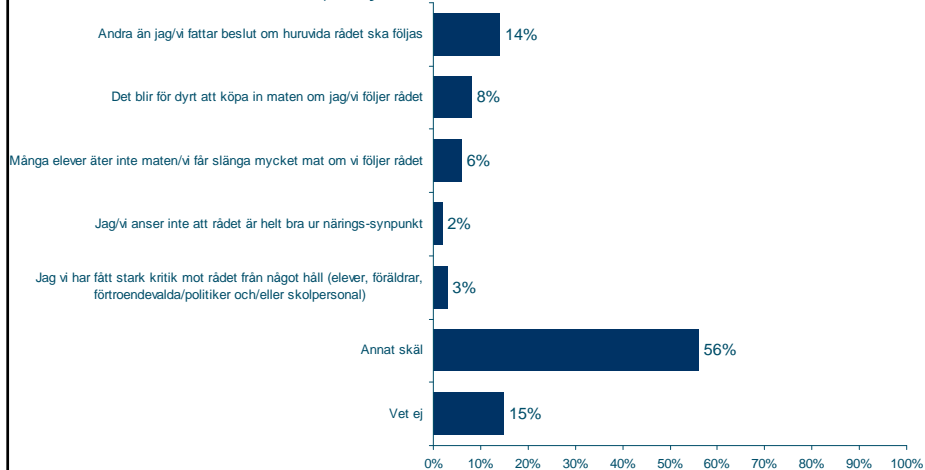
Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=116)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Endast nyckelhälsmärkt margarin som matfett på brödet**

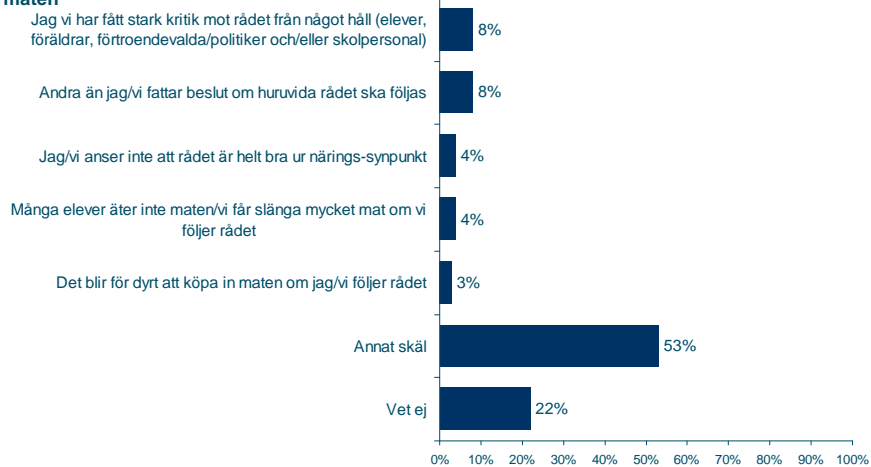
Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=99)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Nyckelhälsmärkt bröd**

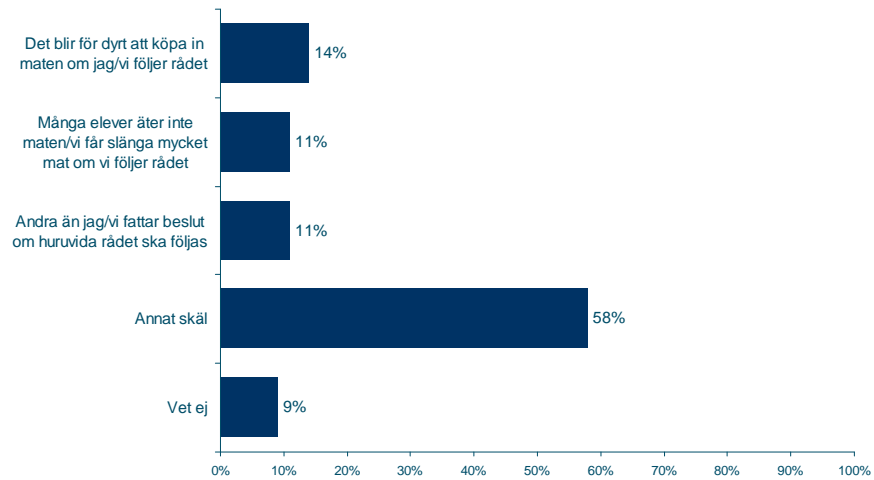
Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=86)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Matolja eller margarin med bra fettsyresammansättning i maten**

Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=128)

F10. När skolorna inte följer rådet vad gäller lunchen, vilket/vilka är skälen? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA):... **Salladsbord med minst fem olika grönsaker**

Bas: De som angett att inga, högst hälften eller mer än hälften av skolorna följer rådet (n=64)

**Webbundersökning
bland kostchefer**
*Hur kan skolmåltiderna
förbättras?*

Ett större engagemang för skolmaten bland politiker efterfrågas

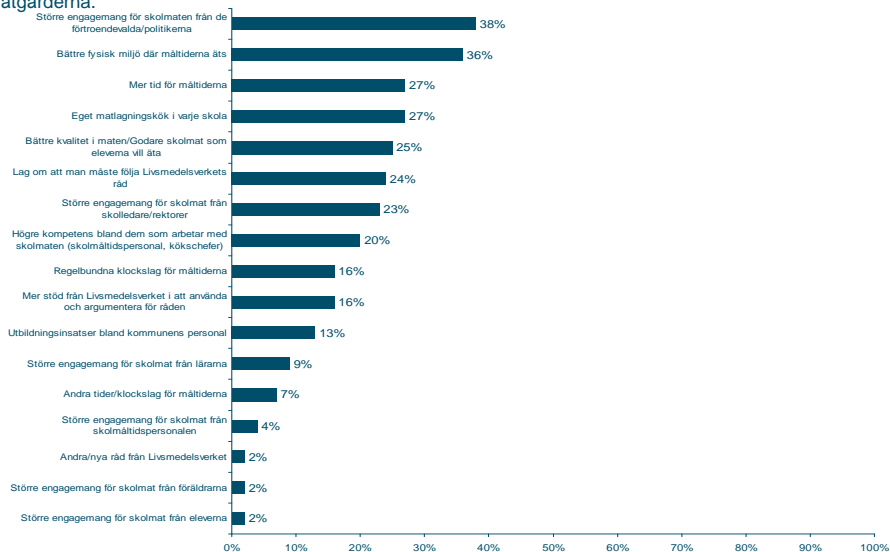

- På en fråga om vad som är viktigast för att förbättra skolmåltiderna nämns **ett större engagemang för skolmaten bland förtroendevalda/politiker** flest gånger (av nästan fyra av tio). Nästan lika stor andel anger den **fysiska miljön där måltiderna äts**.
- De områden som kostcheferna nämner i minst utsträckning är **engagemanget från elever och föräldrar** samt **andra råd från Livsmedelsverket**. Det förefaller rimligt att kostcheferna redan idag upplever att engagemanget är stort från i första hand föräldrar och som vi redan noterat är uppslutningen kring råden redan stark bland kostcheferna.
- Möjligen är det så att kostcheferna inte upplever att politikerna lyssnar på deras förslag. I vissa intervjuer framgår det att kostcheferna får förhandla med politikerna om vissa råd (det gäller i synnerhet fetthalten i mjölk) och ibland måste de följa politikernas beslut och frånga Livsmedelsverkets råd.
- På frågan om vilka åtgärder kostcheferna anser är viktigast för att förbättra skolmåltiderna fanns det även möjlighet för respondenterna att själva ange ett svar (vid sidan av de förkodade svaren). Ett tiotal personer utnyttjade denna möjlighet och en genomgång av deras svar visar att mer pengar till skolmaten uppfattas som en viktig faktor för att kunna förbättra skolmåltiderna.

Större engagemang för skolmaten bland politiker efterfrågas tillsammans med bättre fysisk miljö där måltiderna äts

F15. Vilka åtgärder anser du är viktigast för att förbättra skolmåltiderna? Ange de tre viktigaste åtgärderna.

Webbundersökning kostchefer

Råden används främst till att utforma matsedlar

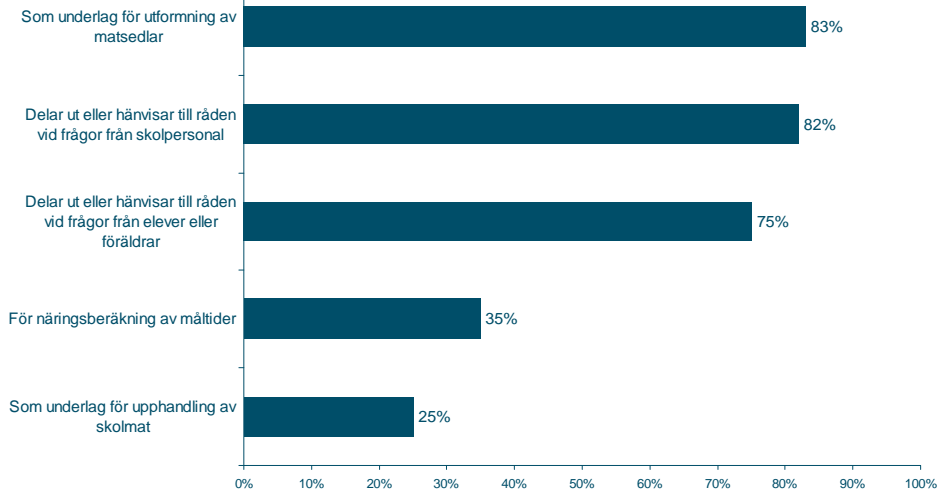

- Undersökningen visar att Livsmedelsverkets råd främst används som ett underlag för att matsedlar och ett dokument kostcheferna kan dela ut eller hänvisa till när det kommer frågor från skolpersonal respektive elever och föräldrar.
- Denna bild stärks av djupintervjuerna. Intrycket är även att kostcheferna bemöter kritiken av skolmaten genom att hänvisa till att de följer Livsmedelsverkets råd.
- Näringsberäkning av måltider och som ett underlag i upphandlingen av skolmat är mindre vanliga användningsområden. Denna bild bör nyanseras något. Råden används inte alltid vid upphandlingar eftersom kommunerna handlar upp alla livsmedel samtidigt (även till andra delar av verksamheten, inte bara skolan). I ett avseende förefaller det rimligt att råden ändå påverkar upphandlingen, då kostcheferna diskuterar inköpen med utgångspunkt från råden.
- Vid sidan av de förkodade alternativen fick kostcheferna även möjlighet att själva ange hur råden används. Totalt utnyttjade 32 personer denna möjlighet och svaren visar (i första hand) att råden används som underlag till egen kostpolicy, kostpolitisk program och andra riktlinjer

© Synovate 2009 41

Råden används främst som underlag för matsedlar och som ett hänvisningsdokument

F4. På vilket sätt använder du råden? (FLERA SVARSALTERNATIV MÖJLIGA)

Bas: Samtliga (n=182)

**Webbundersökning
bland kostchefer**
*Andra synpunkter på "Bra
mat i skolan"*

Öppna svar

- I slutet av undersökningen fick kostcheferna frågan om de hade några andra synpunkter på "Bra mat i skolan".
- En sammanställning av svaren visar att de kretsar kring följande områden:
 - Råden som underlag
 - Lagstiftning
 - Stöd från Livsmedelsverket

Öppna svar – övriga synpunkter på råden

Det är tungt att ensam bemöta politiker, pedagoger och föräldrar när det gäller mjölk och bordsfett på grund av den fettdebatt som nu råder. Vi ute i kommunerna skulle behöva tydligare uttalanden från SLV som stöd i vårt arbete kring riktlinjerna

Det borde inte vara råd utan beslutat att de ska följas! Då måste vi genomföra förändringar trots protester och fördyrande inköp.

Närproducerat går inte att ställa som krav i upphandling, och det går inte gå förbi LOU...

Jag tycker att det är ett bra verktyg för oss som jobbar inom kostverksamheten, då vi kan hänvisa och informera om att dessa råd finns. Vi informerar om detta både till föräldragrupper och till eleverna

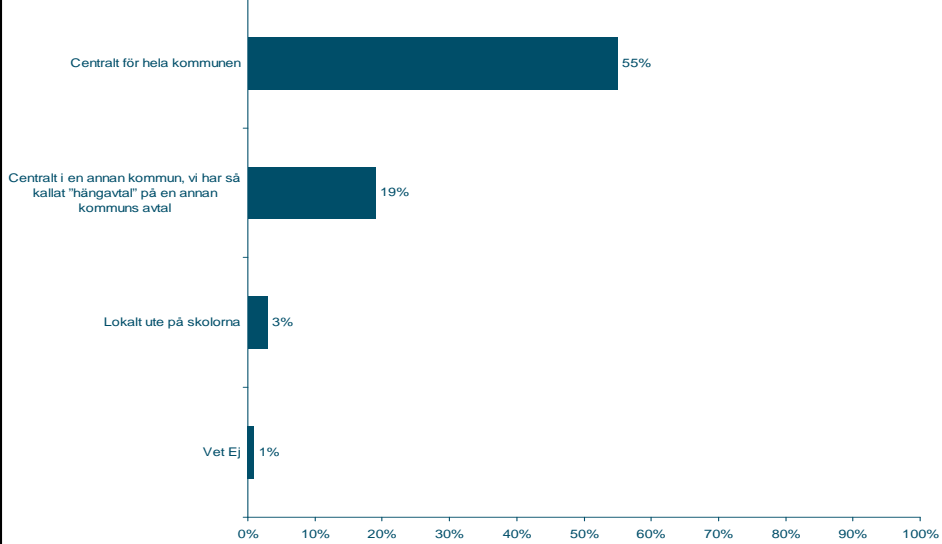
Central upphandling som kostchef eller motsvarande ansvarar för är vanligaste upphandlingsformen

- Undersökningen visar att det finns olika sätt att upphandla skolmaten. Det vanligaste förfarandet är att upphandla skolmaten centralt i kommunen. Detta alternativ anger 55 procent av kostcheferna.
- En av fem kommuner har s.k. "hängavtal", vilket innebär att de "hänger på" en annan kommuns avtal. Det kan handla om ett antal mindre kommuner som går samman och handlar upp kommunernas behov av livsmedel, eller att en mindre kommun väljer att ingå i en större kommuns avtal. Bakgrunden till detta är att de ökade volymerna medför ekonomiska vinster.
- Endast 3 procent upphandlar skolmaten lokalt ute på skolorna.
- På frågan om vem som ansvarar för upphandlingen nämns kostchef eller motsvarande flest gånger, men även upphandlingsansvarig på kommunen lyfts fram tämligen frekvent. Djupintervjuerna visar att dessas roll är att handha de juridiska aspekterna av upphandlingen.

Något fler än hälften anger att skolmaten upphandlas centralt för hela kommunen. En femtedel har "hängavtal"

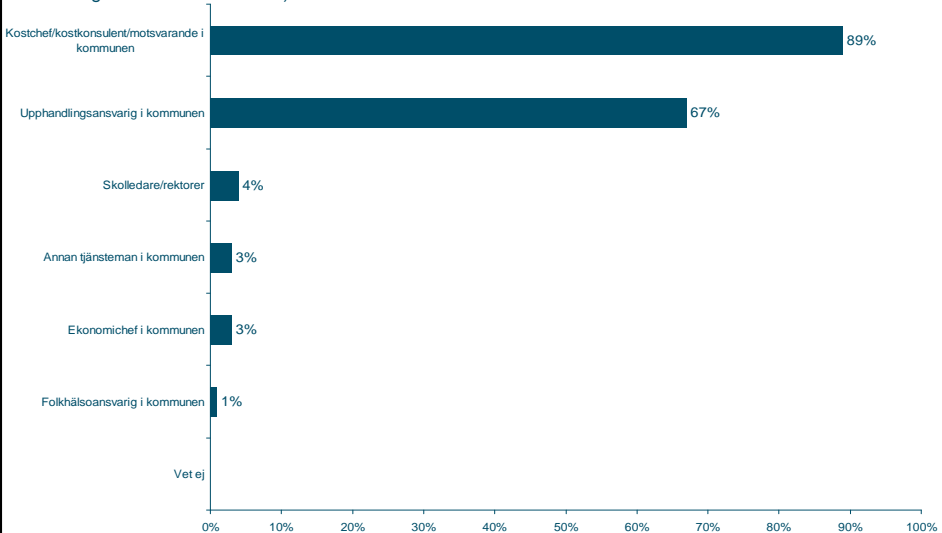
F18. Upphandlas skolmaten centralt eller lokalt i din kommun?

Närmare 90 procent anger att kostchef/kostkonsulent/motsvarande är ansvarig för upphandlingen av skolmat

F19. Vilken/vilka yrkesgrupper är huvudansvariga för upphandlingen av skolmat i din kommun? (Du kan ange flera svarsalternativ.).

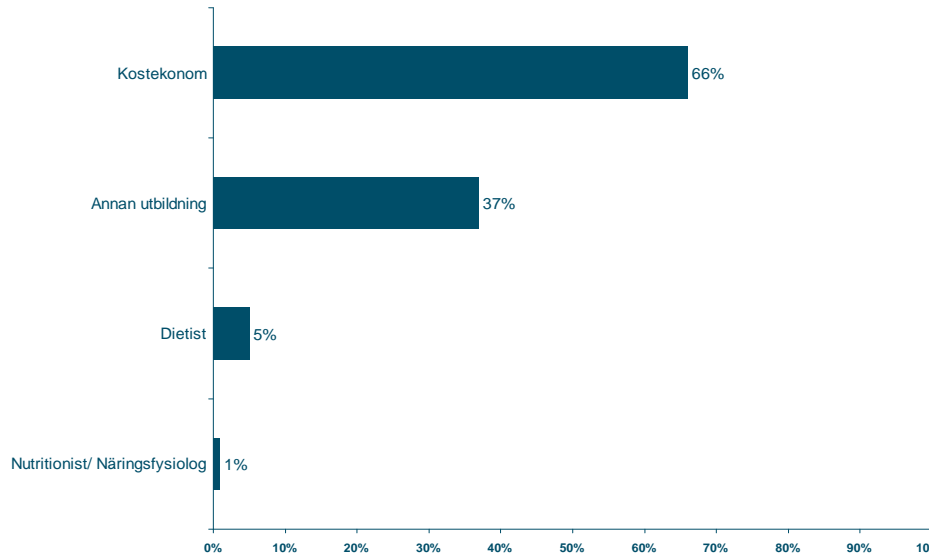

De allra flesta kostchefer är kostekonomer

- En majoritet av kostcheferna har kostekonomutbildning. Det näst vanligaste är "annan utbildning". Relativt få är dietister eller nutritionister/näringsfysiologer. Mer än hälften har arbetat som kostansvarig i mer än 10 år.
- Synovate har studerat om svarsmönstren i undersökningen skiljer sig beroende på utbildningsbakgrund eller tid i yrket. Det finns inga sådana påtagliga skillnader i svarsmönstren.

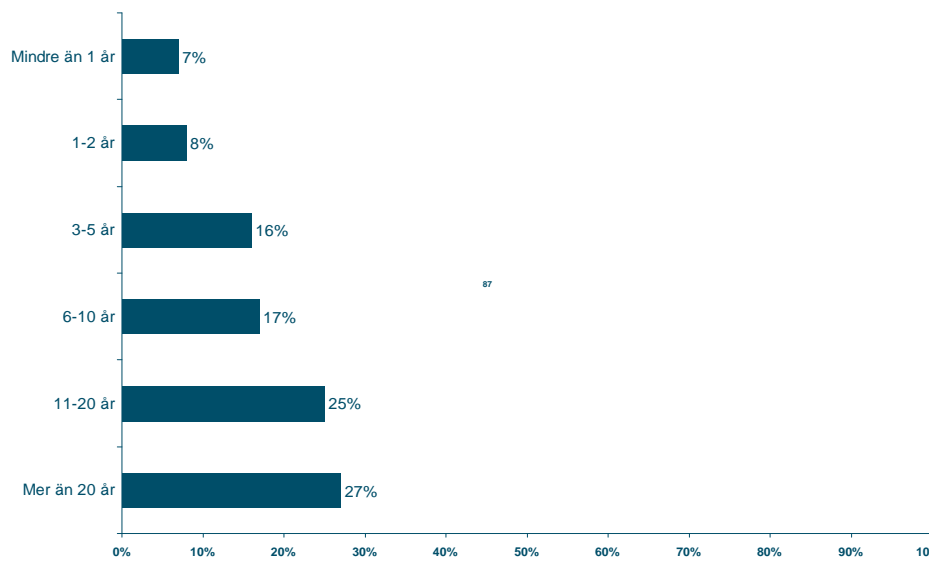
Två av tre kostchefer har kostekonomutbildning

F21. Vilken utbildningsbakgrund har du?

En majoritet av kostcheferna har arbetat i yrket mer än 10 år

F21. Hur länge har du sammantaget arbetat som kostansvarig/motsvarande?

Djupintervjuer ansvariga för upphandlingsprocessen

Metod

- Totalt genomfördes 18 intervjuer med personer som ansvarar för upphandlingen av skolmaten.
- Intervjuerna fördelades på hur upphandlingen av livsmedel till skolmat går till i kommunerna på följande sätt:
 - 9 intervjuer genomfördes med kommuner där upphandlingen sker centralt inom den egna kommunen
 - 3 intervjuer genomfördes med kommuner som har s.k. "hängavtal", dvs. att livsmedel handlas upp centralt i en annan kommun och den egna kommunen utnyttjar detta avtal.
 - 3 intervjuer genomfördes med kommuner där upphandlingen sker lokalt ute på skolorna.
 - 3 intervjuer genomfördes med kommuner som har en annan lösning, t.ex. att några kommuner samarbetar i upphandlingen.
- Uppgiften om vilken typ av upphandling av livsmedel till skolmat som kommunen använder hämtades från webbundersökningen bland kostchefer. När vi kom fram för en intervju till den upphandlingsansvarige framgick det att kommuner som angivit att de handlar upp skolmaten lokalt på skolorna ändå inte gjorde det, utan att livsmedlen till skolmaten handlades upp tillsammans med andra kommuner. Denna diskrepans torde inte ha påverkat resultatet av hur råden används i upphandlingen.
- Vi eftersträvade även en spridning på kommungruppsnivå mellan de deltagande kommunerna. Med kommungrupp avses SKL:s kommungruppsindelning med bäring på större/mindre kommuner och typ av kommun (storstad, förortskommun, pendlingskommun, glesbygd etc.)
- Redan på ett tidigt stadium framgick det att de juridiskt/administrativt ansvariga för upphandlingen på upphandlingsenheterna inte kan bedöma hur råden används. De står för den juridiska kompetensen om hur upphandlingen ska genomföras. De utgår från att kostcheferna och de referensgrupper som finns bevakar råden. Vi flyttade därför fokus och inriktade oss mer på kostchefer/motsvarande och hur de använder råden i upphandlingsprocessen. Fortsättningsvis redovisar vi därför resultaten från kostchefer som ansvarar för kompetensen om råden i upphandlingarna.

© Synovate 2009 55

De viktigaste slutsatserna av intervjuerna

- De personer som ansvarar för inköpen av livsmedel anser att råden är bra och de finns med i upphandlingen så tillvida att de som tar fram kravspecifikationen kan råden. De som ansvarar för inköpen av livsmedel skulle dock vilja att råden införlivas i den lagstiftning som finns inom området.
- Många kostchefer efterfrågar ett starkare stöd från Livsmedelsverket med att kommunicera rådets innehåll till allmänheten och annan skolpersonal, samt kring tillsatser i skolmaten. Livsmedelsverket har ett starkt varumärke inom målgruppen, men många intervjupersoner känner att de ensamma får försvara råden. Ett förslag som uppkommit är att Livsmedelsverket ska ge ut en handbok till råden där den vetenskapliga bakgrunden till dem redovisas. På så sätt kan de hjälpa kostcheferna att inte hamna i en situation där de försvarar skolmaten med att den tillreds i enlighet med Livsmedelsverkets rekommendationer, men att de inte vet bakgrunden till råden. Det efterfrågas även ett tydligare stöd kring frågan om tillsatser.
- Vissa råd följs inte i själva upphandlingen. Upphandlingen omfattar ofta alla livsmedel som används i kommunen (t.ex. äldreomsorg) och därför köps exempelvis även standardmjölk in och inte bara lättmjölk. Sedan följs ändå råden ute i skolorna. Detta gäller framför allt råden om mjölk och margarin.

”Råden är något jag kan stödja mig mot”

- Intervjupersonerna är mycket positivt inställda till Livsmedelsverkets råd.
- Det som upplevs som positivt med råden är att de står för en vetenskapligt beprövad grund, vilken skolmaten kan utgå ifrån. Många använder dem även som ett slags referensverk och hänvisar till dem i debatter om skolmaten. Råden uppfattas även som ett viktigt initiativ för att skolmaten skall hålla samma kvalitet i hela Sverige.
- Få intervjupersoner har spontant någonting negativt att säga om råden. Någon nämner emellertid att råden borde bli obligatoriska och en del av den lagstiftning, som reglerar området. En aspekt som även lyfts fram är att Livsmedelsverket mer tydligt borde ge stöd i diskussionen om tillsatser.

För- och nackdelar med råden

- Efter de spontana kommentarerna som inleder intervjun fick intervjupersonerna en fråga vad de upplever är bra respektive dåligt med enskilda råd. Många hade svårt att besvara denna fråga, de har inte kontroll på vilka råden är i detalj. Antagligen beror det på att de inte bläddrar i råden dagligen.
- Kostcheferna är mycket positiva till råden som helhet. De vill följa dem och i de fall då så inte sker beror det ofta på kritik från föräldrar eller att ett politiskt beslut hindrar kostcheferna från att agera enligt råden. Det gäller framför allt råden om mjölk och matfett.
- De personer vi intervjuat anser med andra ord inte att råden har brister, men det finns omständigheter som gör att de inte kan följa dem.

Debatten i massmedia

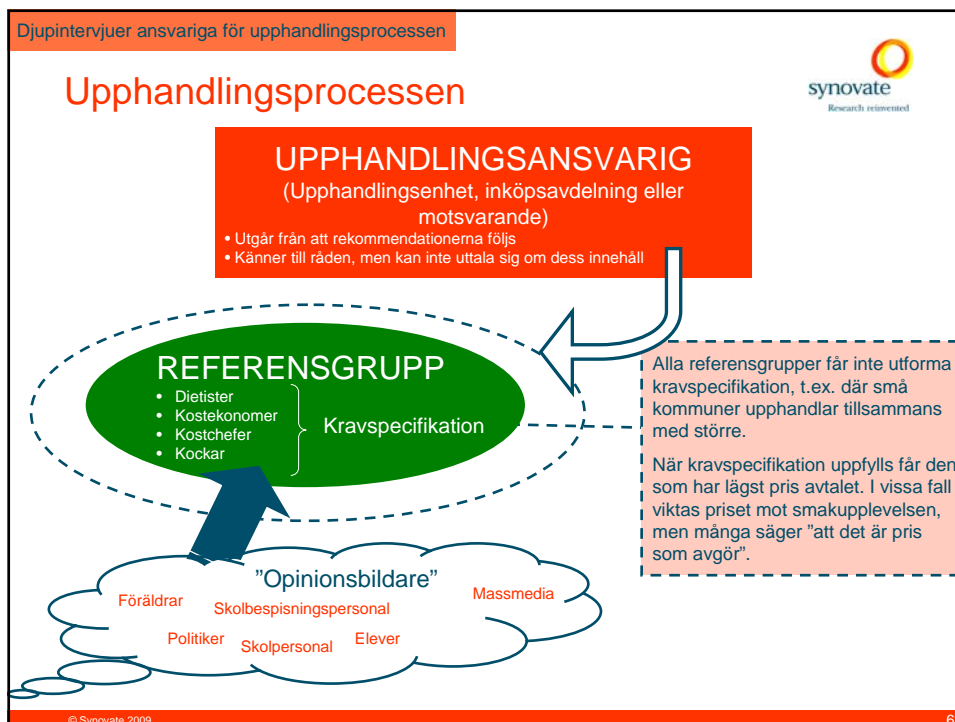
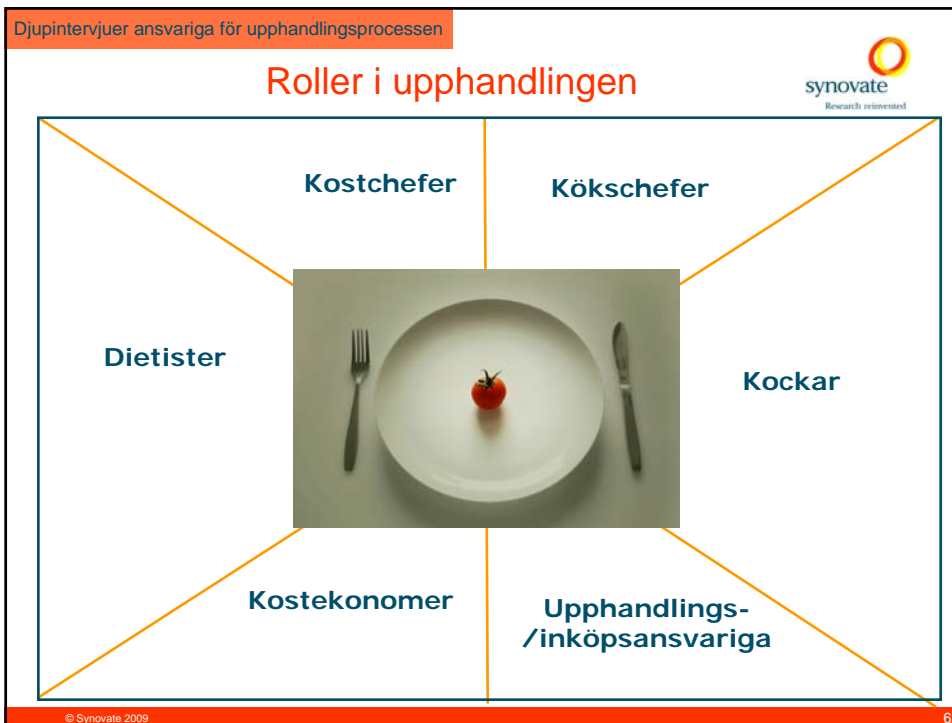
- De personer vi intervjuat har följt debatten i massmedia om skolmaten. Många märker även av den då kritiken från föräldrar och elever har ökat.
- Debatten har i stort inte påverkat intervjupersonernas syn på råden negativt, snarare tvärtom: De stärks i tron att råden är bra och de upplever även att Livsmedelsverket har en viktig funktion i att argumentera för råden. Det är i det senare avseendet som Livsmedelsverket anses brista. Flertalet intervjupersoner anser att Livsmedelsverket bör bli bättre på att "stå upp för råden" och vara en starkare part i debatten. Som situationen är idag upplever de som stödjer råden att de lämnas ensamma av Livsmedelsverket.
- Det finns även önskemål om tydligare riktlinjer vad gäller tillsatserna i skolmaten, som kan användas i upphandlingen av livsmedel, men även i diskussioner om skolmatens innehåll. (Det ska nämnas att serien "Matakuten" pågick under intervjutiden och där var denna fråga aktuell.)

Utvärderingskriterier i upphandlingen

- De intervjuade kunde ofta inte återge utvärderingskriterierna i upphandlingen. Ofta beror det på att det har förlutit en tid sedan upphandlingen genomfördes.
- Vanligast är att upphandlingen vinnas av det anbud med lägst pris, som uppfyller skalkraven i kravspecifikationen. Skalkraven kan t ex gälla näringsinnehåll, mera sällan gäller de sådant som har bäring på råden.
- För att få volymmässiga, och därmed ekonomiska, vinster upphandlas ofta livsmedel till alla kommunernas verksamheter samtidigt. Sett till hela upphandlingen följs därför inte råden då exempelvis standardmjölk och fetare margarin används inom äldreomsorgen.
- Smak är ett annat utvärderingskriterium som nämns, men de som nämner det konstaterar ändå att pris alltid är den faktor som väger tyngst. Problemet med detta kriterium är att det är svårt att välja ut vilka produkter som ska testas, då upphandlingen ofta är omfattande (det är många produkter som ska upphandlas).

Hur används råden i upphandlingen?

- Många refererar till att Livsmedelsverkets råd är en grund, som de alltid utgår ifrån. Oavsett om de sitter i en referensgrupp eller ansvarar för upphandlingen själva finns råden alltid i bakgrunden. Att de förhåller sig till råden innebär inte att de alltid följer dem, men diskussionerna om hur kravspecifikationen ska utformas tar sin utgångspunkt i råden. Sedan kan det finnas orsaker till att råden inte följs fullt ut. Det är orsaker som dessa personer inte alltid styr över (kritik, politisk vilja etc.).
- De flesta kostchefer upplever inte att kompetensen om råden eller om livsmedel i vidare bemärkelse är särskilt stor vid upphandlingsenheter/inköpsavdelningar eller motsvarande. De upplever att de är fria att själva bestämma hur kravspecifikationen ska utformas. Rollfördelningen mellan kostcheferna och de juridiskt/administrativt ansvariga i upphandlingen verkar fungera.
- I många kommuner finns en större referensgrupp för upphandlingen (ibland även kallad upphandlingsgrupp). Här möts olika yrkesgrupper; kostchef, kostekonom, kökschef, dietist, kock och upphandlingsansvarig jurist. Bland de kommuner som upphandlar tillsammans med andra kommuner är det inom referensgruppen som de olika kommunernas kostchefer möts. Här förs diskussioner och konsensus ska uppnås. När dessa grupper är stora påverkar gruppdynamiken vilka krav som ska gå igenom, vilket kan påverka utfallet av upphandlingen.

**Telefonundersökning
bland skolledare**

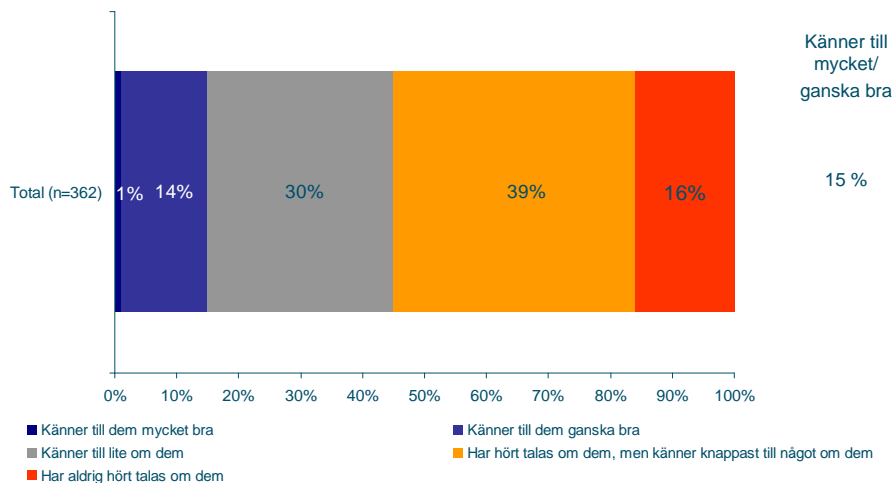
**Telefonundersökning
bland skolledare**
*Kännedom om och
betygsättning av råden*

Kännedomen om råden är låg bland skolläda

- Ett viktigt resultat av undersökningen är att skolläda kändomen om råden är låg. Sexton procent har aldrig hört talas om dem och har därmed inte svarat på ytterligare frågor om råden. Endast 15 procent uppger att de känner till råden mycket eller ganska bra. En klar majoritet av skolläda har bara hört talas om dem eller känner till lite om dem.
- Den låga kändomen om råden påverkar även svarsmonstret på de övriga frågorna, då andelen som anger "vet ej" är förhållandevis stor.
- Av de skolläda som ger råden en sammantagen bedömning svarar hälften att råden är mycket eller ganska bra. En nästan lika stor andel har svarat neutralt (varken bra eller dåliga), vilket antagligen förklaras av att de inte är tillräckligt insatta i frågan för att kunna göra en adekvat bedömning. Endast 2 procent ger råden betyget "ganska dåliga".
- På frågan om skolan använder råden svarar 5 procent att råden inte används. Fyra av tio säger att de inte vet om råden används. Det vanligaste användningsområdet är att råden används till "annat". Åtta procent uppger att råden används i utformningen av matsedlar och en lika stor andel anger att skolläda personalen har fått råden och använder dem.

Kännedomen om råden är låg

F5. Hur väl känner du till Livsmedelsverkets råd "Bra mat i skolan"?

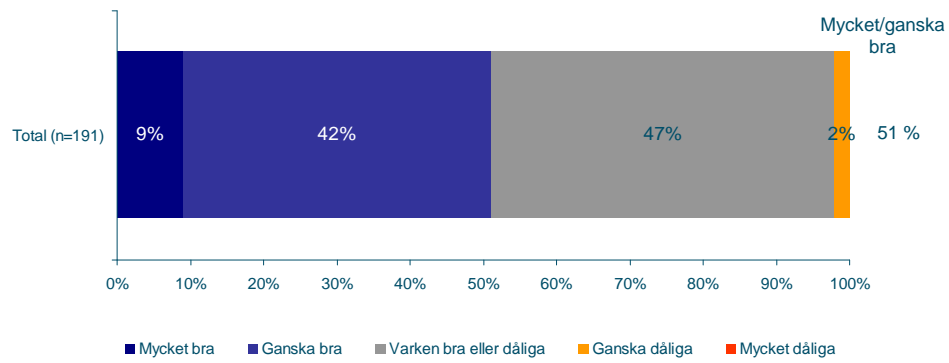

Telefonundersökning bland skolledare

Hälften av skolledarna ger råden betyget mycket eller ganska bra. Lika många ger dem ett neutralt betyg. Fyra av tio kan inte besvara frågan samtidigt som få är uttalat kritiska till råden

F2. Om du gör en sammantagen bedömning av Livsmedelsverkets råd "Bra mat i skolan", vilket betyg sätter du då? Är de...

112 personer anger alternativet "vet ej". Detta utgör omkring 40 procent av de som besvarat undersökningen.

Bas: Besvarat 1-5.

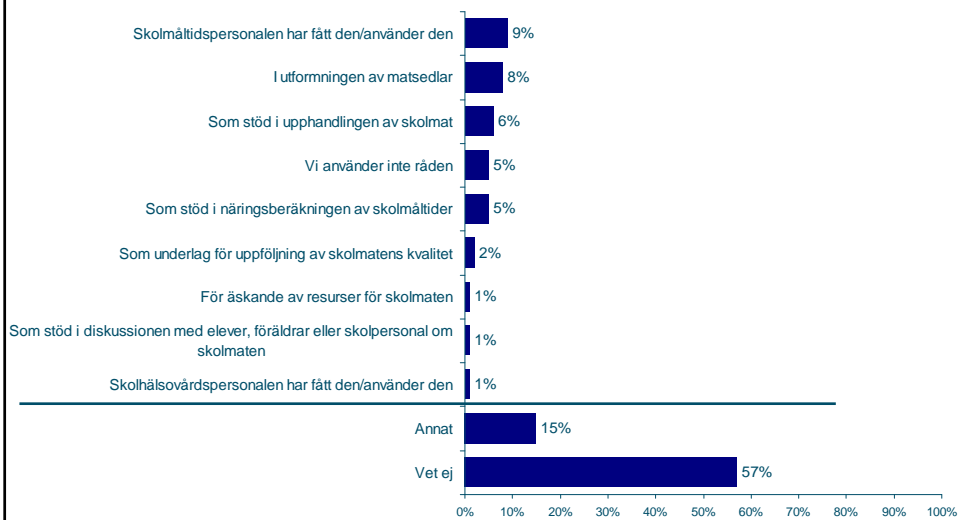
© Synovate 2009

68

En majoritet anger att de inte vet om skolan använder råden eller hur de används. Åtta procent anger att råden används i utformandet av matsedlar och att skolmåltidspersonal har fått och använder dem

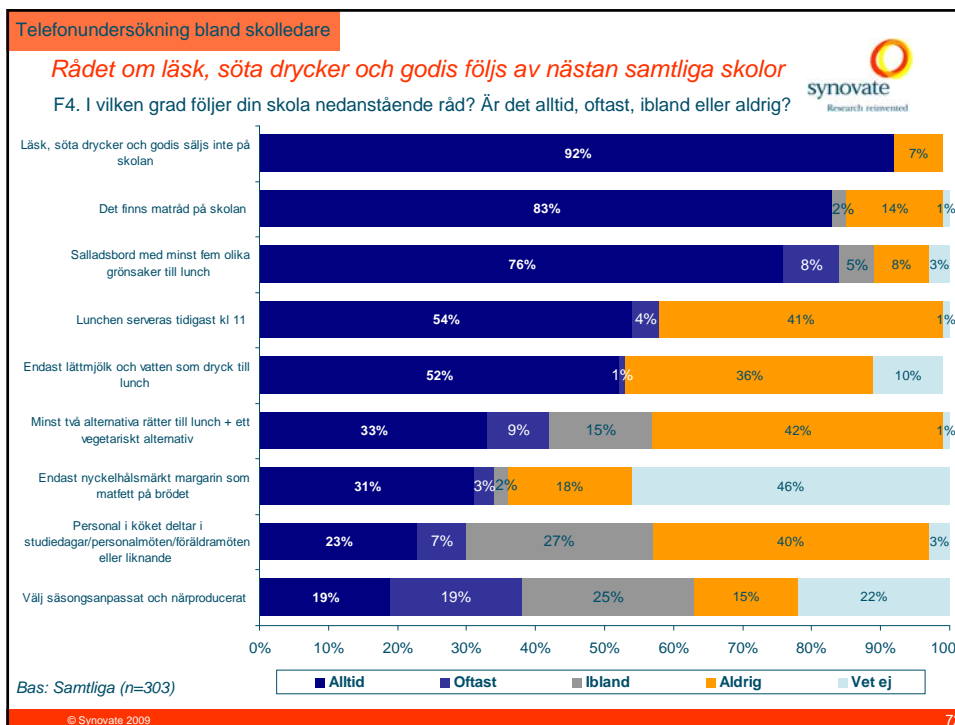
F3. Använder din skola råden i "Bra mat i skolan" och i så fall hur? SPONTANA SVAR

Bas: Känner till råden (n=303)

Andel skolor som följer råden varierar

- Nio av tio skolor (av dem där skolledaren känner till råden) följer rådet om att läsk, söta drycker och godis inte säljs på skolan. Relativt många skolor följer även råden om att de ska finnas ett matråd och att det finns ett salladsbord med minst fem olika grönsaker.
- Rådet om att lunchen ska serveras tidigaste kl. 11 pendlar, i stort sett, mellan två ytterlägen: hälften av skolorna följer dem alltid, medan den andra hälften inte följer dem.
- När det gäller råden om **endast lättmjölk och vatten som dryck, minst två alternativa rätter+ett vegetariskt alternativ** och **personal i köket deltar i studiedagar, personalmöten, föräldramöten eller dylikt** anger 35-40 procent att skolan aldrig följer råden. Däremot varierar andelen som uppger att de alltid eller oftast följer råden mellan 30 och 50 procent.
- Välj säsonganpassat och närproducerat** är det råd som minst andel skolor alltid följer (omkring en femtedel uppger detta alternativ).
- Det bör även uppmärksammas att andelen som svarar "vet ej" på frågan om **nyckelhålsmärkt margarin som matfett på brödet** är stor (närmare hälften anger att de inte vet om rådet följs).

Osäkerheten är stort kring varför råden inte följs

- De skolledare som angav att ett råd följs endast ibland eller aldrig fick frågan om varför rådet inte följs. De fick svara spontant, dvs de fick inte svarsalternativ upplästa för sig.
- När det gäller de enskilda råden fördelar sig svaren på följande sätt:

Välj säsonganpassat och närproducerat

- "Annat skäl" är det mest nämnda svaret följt av att andra än skolan fattar beslut om rådet att välja säsonganpassat och närproducerat ska följas

Personal i köket deltar i studiedagar/personalmöten/föräldramöten eller liknande

- Förutom "annat skäl" (vilket motiverades av att personalen tillhör en annan organisation) är det andra som fattar beslut om att personal i köket ska delta i studiedagar/personalmöten/föräldramöten eller liknande det vanligaste svaret.

Endast nyckelhålmärkt margarin som matfett på brödet

- "Annat skäl" och "vet ej" är de svar som oftast nämns på frågan om varför rådet om endast nyckelhålmärkt margarin som matfett på brödet inte följs

Minst två alternativa rätter till lunch + ett vegetariskt alternativ (

- "Vet ej" är det vanligaste svaret på frågan om varför rådet inte följs, följt av "annat skäl" och att det blir för dyrt att köpa in maten.

Endast lättmjölk och vatten som dryck till lunch

- "Annat skäl" (där många uppgav att de helt enkelt vill servera mellanmjölk) och "vet ej" är de svar som oftast nämns på frågan om varför rådet om endast lättmjölk och vatten som dryck till lunch inte följs

Salladsbord med minst fem olika grönsaker till lunch

- "Vet ej" är det i särklass vanligaste svaret på frågan om varför skolan inte följer rådet om salladsbord med minst fem olika grönsaker till lunch

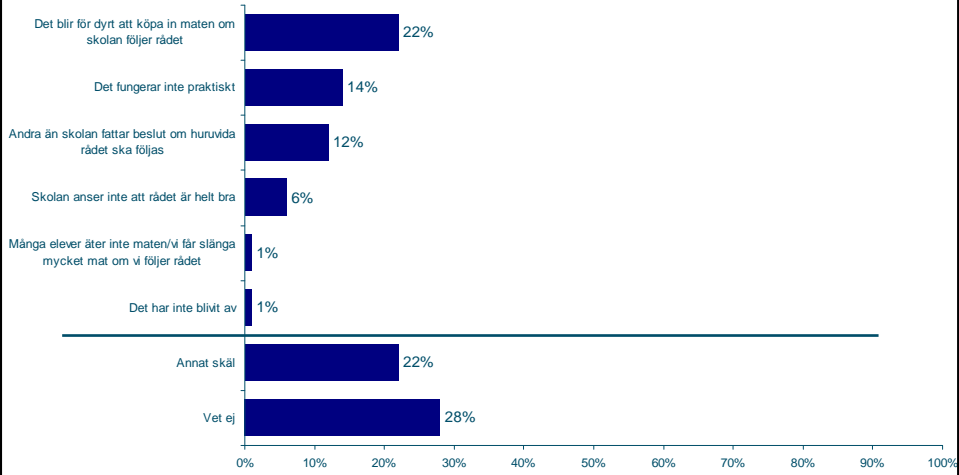
Läsk, söta drycker och godis säljs inte på skolan

- "Annat" skäl är det vanligaste svaret på frågan om varför rådet om läsk, söta drycker och godis inte följs. Några nämner även att rådet kritiserats och att andra än de själva fattat beslut i frågan

Kommentarer till resultatet

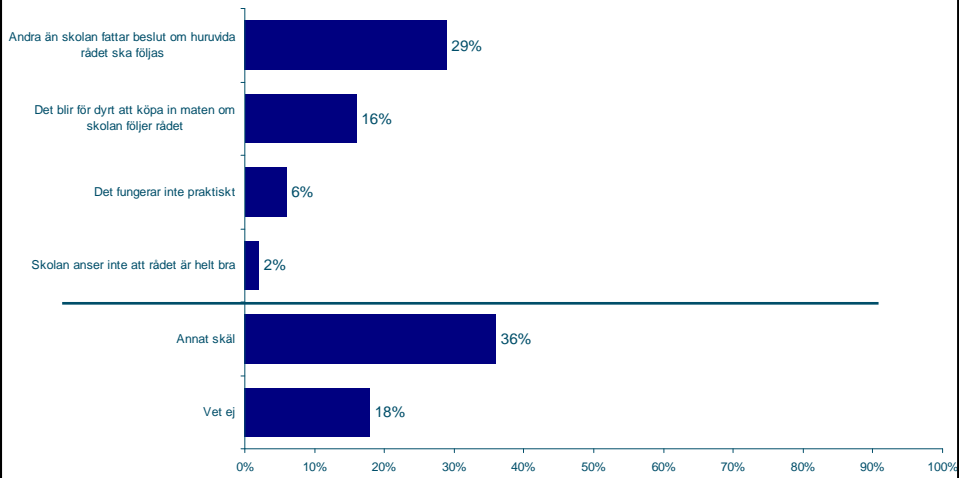
- På en majoritet av frågorna om varför råden inte följs svarar respondenterna "vet ej" eller något annat än de förkodade svarsalternativen. Det dominerande intrycket är att skolledarna inte har någon inblick i hur eller varför råden följs eller inte följs.
- En betydande andel av rektorerna gav väldigt allmänt hållna svar, vilket medförde att svaren inte passade de konkreta förkodade alternativen, samtidigt som det inte var ett "vet ej" svar. Därför kodades det som "annat skäl". Om en respondent, exempelvis, anger att mellanmjölk serveras "bara för att", vittnar det visserligen om att ställningstagandet inte kan motiveras särskilt utförligt, men det ringar även in deras okunskap om råden, då de är oförmögna att sätta beslutet i relation till råden.
- Våra intervjuare uppmärksammade att okunskapen om råden är betydande, men även att skolledarna var tacksamma för att skolmaten diskuterades och de konfronterades i vissa fall med sin egen okunskap om skolmaten i allmänhet och Livsmedelsverkets rekommendationer i synnerhet.

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Minst två alternativa rätter till lunch + ett vegetariskt alternativ**

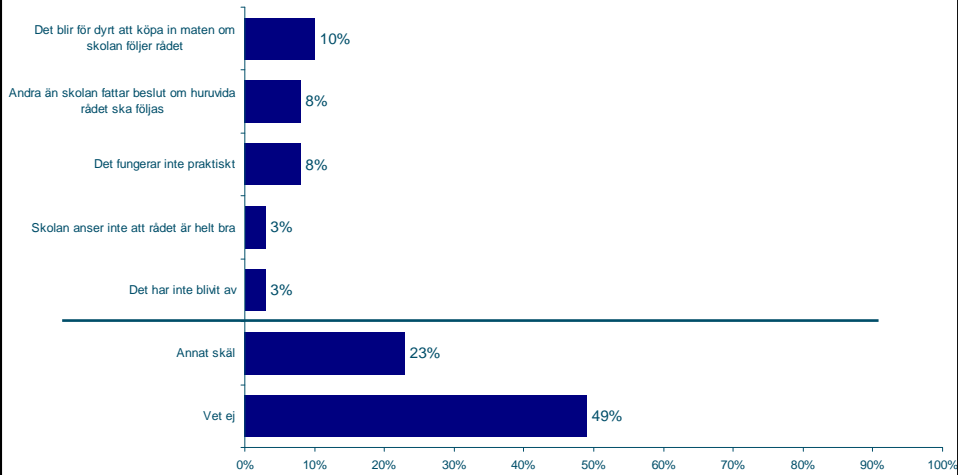
Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=172)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Välj säsonganpassat och närproducerat**

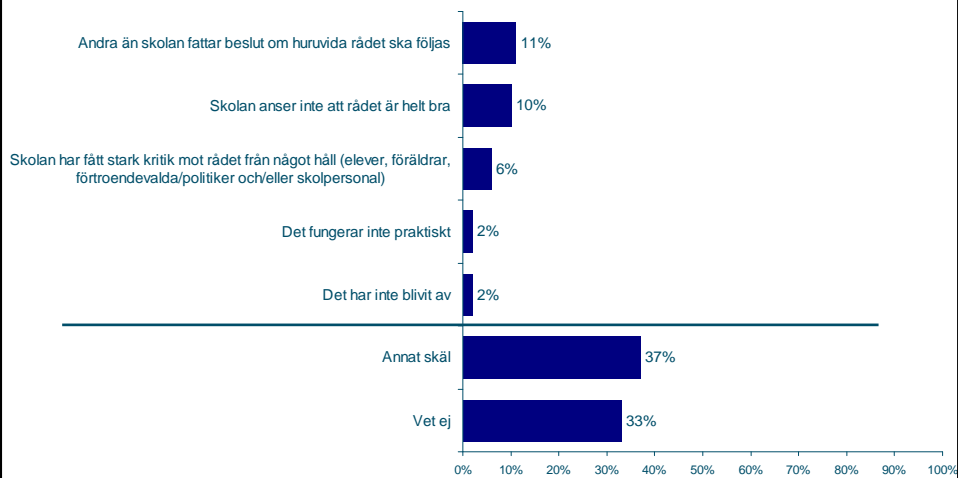
Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=120)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Salladsbord med minst fem olika grönsaker till lunch**

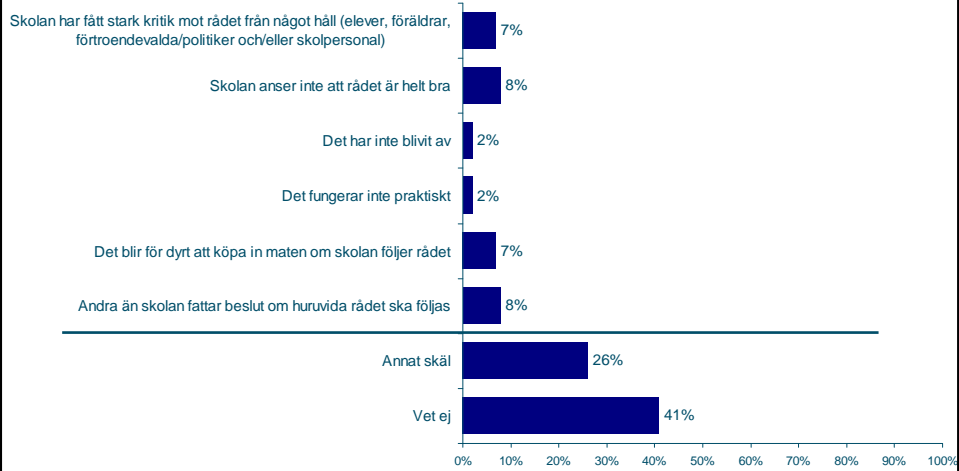
Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=39)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Endast lättmjölk och vatten som dryck till lunch**

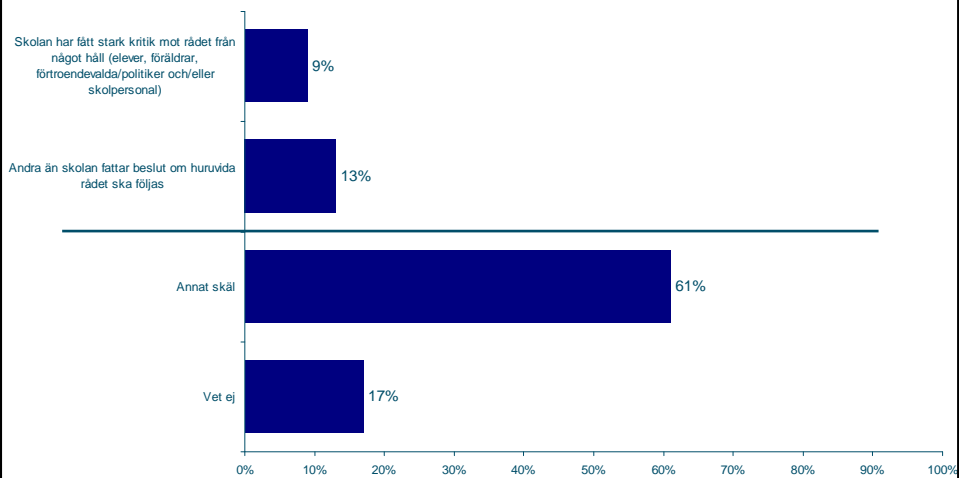
Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=109)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Endast nyckelhålmärkt margarin som matfett på brödet**

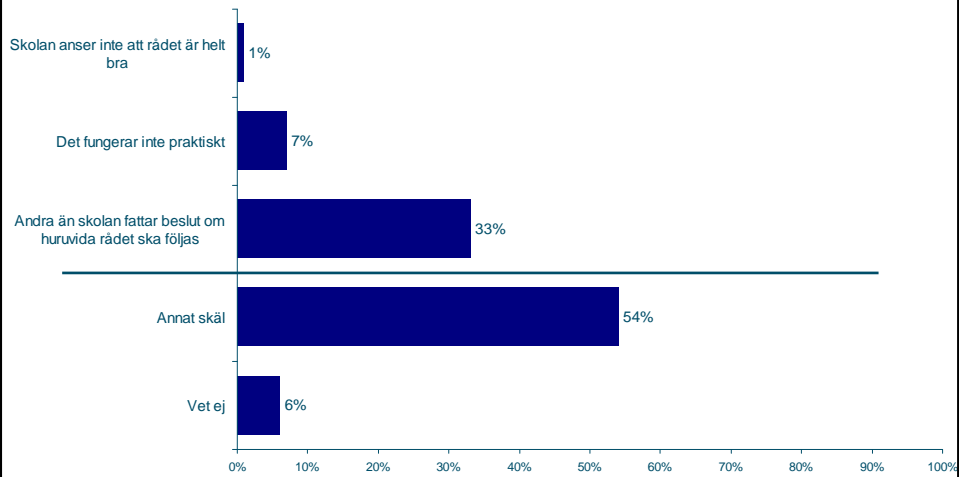
Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=61)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Läsk, söta drycker och godis säljs inte på skolan**

Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=23)

F5. När din skola inte följer följande råd, vilket/vilka är skälen? **Personal i köket deltar i studiedagar/personalmöten/föräldramöten eller liknande**

Bas: De som angett att skolan inte följer rådet (n=203)

Öppen fråga

Har du några andra synpunkter på råden "Bra mat i skolan"?

- De flesta skolläda svarar "nej" på denna fråga. Det förefaller rimligt att detta beror på deras låga kännedom och kunskap om råden.
- Vikten av att utreda skolmaten och därmed råden, lyfts även fram.

Bas: De som uppgett att de känner till Livsmedelsverkets råd i någon grad (n=303)

Telefonundersökning bland skolledare

Att fånga upp elevernas önskemål samt att förbättra den fysiska miljön är åtgärder som anses förbättra skolmaten

- På frågan om vilka åtgärder som är viktigast för att förbättra måltiderna (en fråga som besvarats spontant) är de vanligaste av de förkodade svaren "att kvaliteten i skolmaten förbättras/godare skolmat som barnen vill äta" och "att den fysiska miljön bör förbättras".
- Svaren från dem som anger alternativet "annat" kretsar kring att dialogen mellan skolpersonal och skolmåltidspersonal måste förbättras. En genomgång av svaren visar även att en del skolledare är nöjda med maten och därför inte kan svara på frågan.

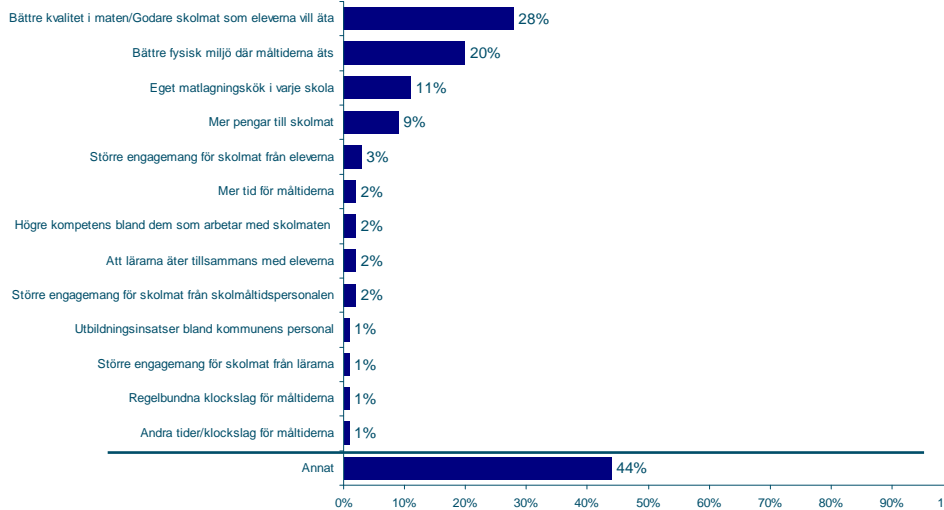
© Synovate 2009 85

Telefonundersökning bland skolledare

De flesta skolledare valde "annat" som den viktigaste åtgärden. Av de förkodade svarsalternativen valdes "bättre kvalitet i maten/godare skolmat som eleverna vill äta" flest gånger

F7. Vilka åtgärder anser du är viktigast för att förbättra skolmåltiderna?

Bas: Samtliga (n=362)

© Synovate 2009

86

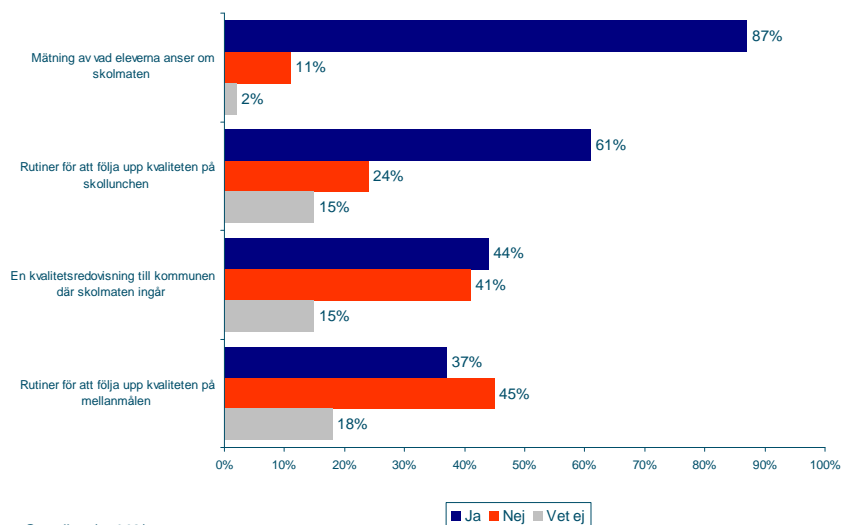

De flesta följer upp vad eleverna anser om skolmaten och har rutiner för uppföljning av kvaliteten i skollunchen

- Nästan nio av tio skolledare anger att man mäter vad eleverna anser om skolmaten. Sex av tio anger också att det finns rutiner för att följa upp kvaliteten på skollunchen.
- Endast knappt hälften uppger att det finns rutiner för att följa upp kvaliteten på mellanmålen eller att skolan har en kvalitetsredovisning till kommunen där skolmaten ingår.
- Sex av tio skolledare uppger att kommunen har en övergripande måltidspolicy eller folkhälsopolicy där skolmaten ingår.

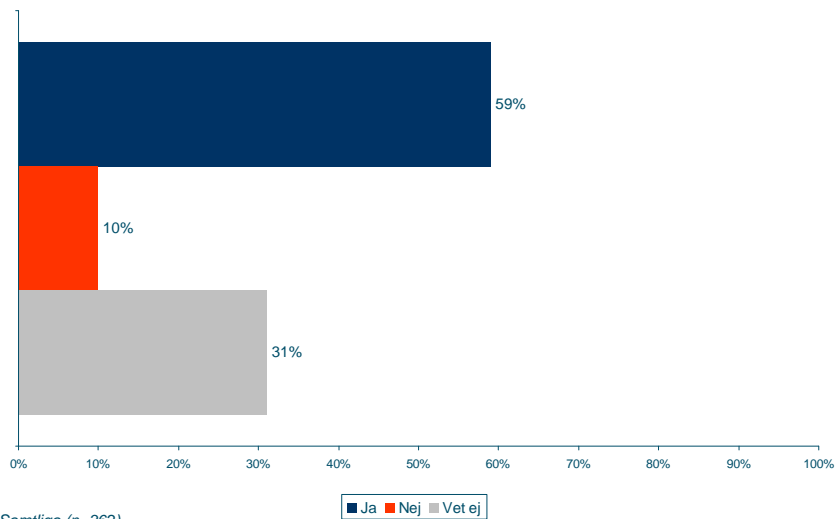
De flesta skolor har en mätning om vad eleverna anser om skolmaten och rutiner för att följa upp kvaliteten på skolmaten

F8. Har din skola något av följande?

Sex av tio skolor uppger att kommunen har en övergripande måltidspolicy eller folkhälsopolicy där skolmaten ingår

F9. Har kommunen någon övergripande måltidspolicy eller folkhälsopolicy där skolmaten ingår?

Bas: Samtliga (n=362)

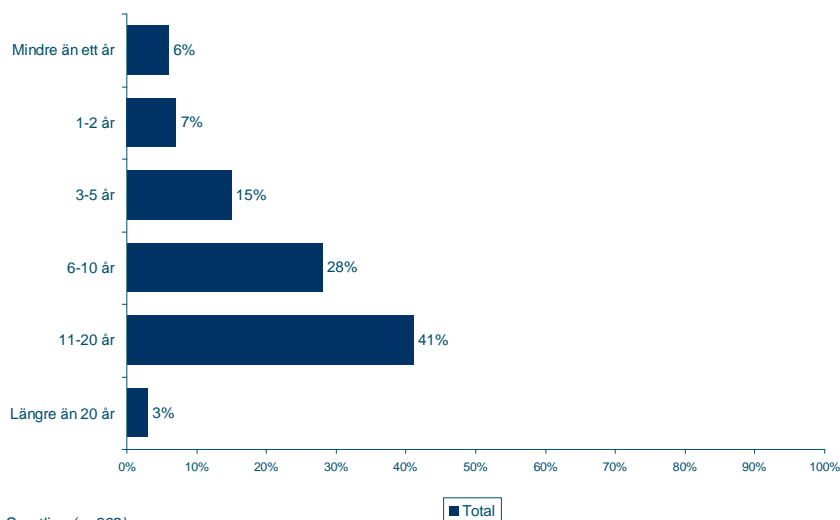

Få statistiskt säkertällda skillnader efter bakgrundsfaaoraer

- Synovate har studerat om svaarmönstren i undersökningen skiljer sig beroende på de olika bakgrundsfaaoraer som redovisas på följande bilder. Det finns några få statistiskt säkertällda skillnader i svaarmönstren:
- Andelen skolläda som uppger att läsk, söta drycker och godis inte säljs på skolan är lägre i gymnasier än i grundskola (57 % jämfört med 98 %).
- Andelen skolläda som uppger att det finns matråd på skolan är lägre vid skolor med under 20 anställda jämfört med större skolor (64 % jämfört med cirka 85 %).
- Andelen skolläda som uppger att det finns en kvalitetsredovisning till kommunen där skolmaten ingår är lägre vid grundskolor än vid gymnasier (39 % jämfört med 66 %).

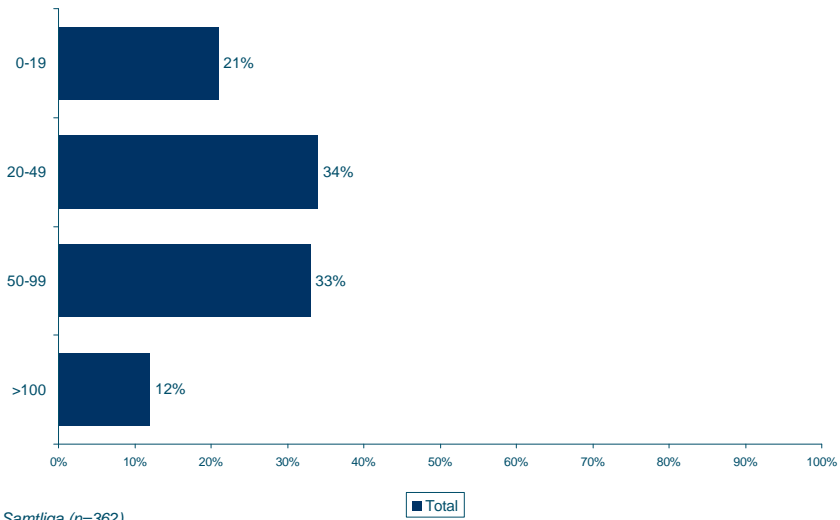
De flesta har arbetat som rektor i mellan 11-20 år

F10. Hur länge har du sammantaget arbetat som rektor?

Två av tre rektorer har mellan 20-99 anställda

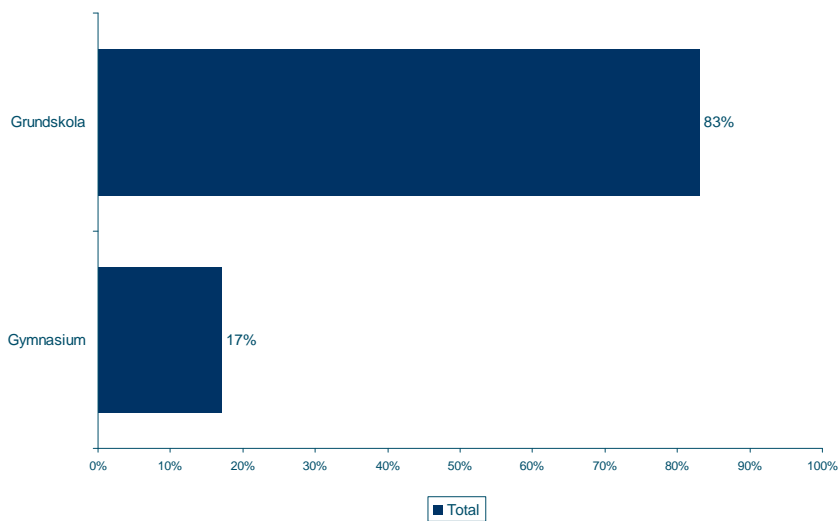
Antal anställda

Bas: Samtliga (n=362)

Åtta av tio respondenter är rektor för en grundskola

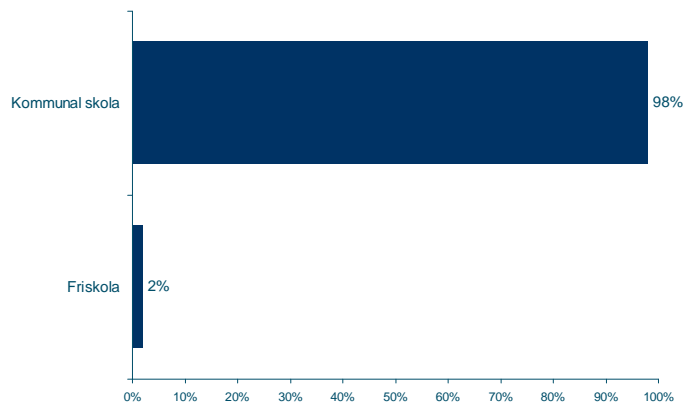
Grundskola/Gymnasium

Bas: Samtliga (n=362)

En övervägande majoritet av respondenterna är rektor för en kommunal skola

Kommunal skola eller friskola

Bas: Samtliga (n=362)

**LIVSMEDELS
VERKET**

NATIONAL FOOD
ADMINISTRATION, Sweden